

el-'Avâmilü Cürçânî'nin Manzum Türkçe Tercümeleri

Verse Turkish Translations of al-'Awāmil of al-Jurjānī

Oğuz Yılmaz

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, Türkiye

Assoc. Prof., Universty of Afyon Kocatepe, Faculty of Theology, Deparment of Turkish Islamic Literature, Afyonkarahisar, Türkiye

oguzyilmaz@aku.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-3162-3924>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 15.04.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 26.06.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

DOI: 10.31591/istem.1468893

Cite as / Atıf: Yılmaz, Oğuz. "el-'Avâmilü Cürçânî'nin Manzum Türkçe Tercümeleri". *İstem* 45 (2025), 589-622. <https://doi.org/10.31591/istem.1468893>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

| el-‘Avâmilü Cürçânî’nin Manzum Türkçe Tercümeleri

Öz

Türk İslâm edebiyatı özgün kitap telifinde “ezber kolaylığı, akılda uzun süre kalıcılık vb.” pratik ve pedagojik sebeplerden ötürü dinî konuların nazma aktarılacak şekilde kaleme alınması bir geleneği yansıtmaktadır. Öte yandan hadis, kelâm, fıkah, tasavvuf, kıraat-tecvid gibi ilim dalları hakkında yazılmış dinî-talimî nitelikli olan ve özellikle Osmanlı medreselerinde okutulan yabancı dildeki bir kaynak metnin yine çeşitli nedenlerle manzum olarak tercüme edildiği görülmektedir. Yabancı dildeki kaynak metnin yazım tarzı, biçimi ve muhtevası gibi etkenlerle -özellikle yabancı dildeki mensur eserleri- Türkçeye manzum olarak tercüme eden mütercim, nazma aktarma esnasında nazım şekli, aruz, kafiye vb. şekli/teknik yönlerden bazı zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu ise nazma aktarımda “eksiltme, genişletme, kelimeleri/lafızları takdim ya da tehir etme” gibi nâzım-mütercimin kaynak metne yönelik bazı tasarruflarda bulunmasını ya da inisiyatif almasını beraberinde getirmektedir. Her ne kadar durum böyle olsa da ilgili tasarruflarda bulunma ya da inisiyatif alma hususlarına tercümelerde genellikle değinilmediği de fark edilmektedir. Bu bağlamda dinî bir ilim sayılan Arapçanın gramerine (nahvî) yönelik temel konularının öz bir şekilde işlendiği “el-‘Avâmilü’l-mi’e” türü eserler de kaynak metni yabancı dilde olup nazmen Türkçeye tercüme edilen eserler arasındadır. “el-‘Avâmil” türü eserler arasında ise şimdilik sadece Abdülkâhîr el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) ve Birgivi’nin (ö. 981/1573) el-‘Avâmil’lerine manzum tercümeler yapıldığı tespit edilmiştir. Çalışma da; dinî ilimlerin öğretilmesine aracılık etmesinin yanı sıra kendisi de dinî bir ilim addedilen Arapçanın temel gramer kitaplarından biri olan, Osmanlı medreselerinde okutulan -hatta ezberletilen-, hakkında fazla inceleme de bulunmayan Cürçânî’nin el-‘Avâmil’ine yapılan manzum tercümelere dair bir literatür oluşturmayı, bu tercümeleri tanıtmayı ve tercümelerin metotlarına dair genel değerlendirmeleri konu edinmektedir. Çalışmanın amacı; kavramsal çerçeve ve manzum tercümelere dair teorik bilgilerin de ışığında; Arapçanın talim edilmesi hususunda yardımcı bir eserin Türk edebiyatında nazmen ne şekilde tercüme edildiğini, nazma aktarma ameliyesi esnasında mütercimlerin kaynak metne ne gibi müdahalelerde bulunduğunu/bulunmak zorunda kaldığını ortaya çıkarmaktır. Çalışma ile dinî ilimlere yönelik kaleme alınmış yabancı dildeki eserlerin manzum tercümeleri literatürüne; Osmanlı dil eğitim-öğretim sisteminde nazımın/şiirin yeri ve işlevi meselesinin biraz daha aydınlatılmasına katkı sağlanacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm Edebiyatı, Arap dili, Abdülkâhîr el-Cürçânî, el-‘Avâmilü Cürçânî, manzum Türkçe tercüme.

Verse Turkish Translations of al-‘Awāmil of al-Jurjānī

Abstract

In the history of Turkish-Islamic Literature, it is a tradition that religious subjects were written in verse due to practical and pedagogical reasons such as ease of memorization and long lasting in the mind. On the other hand, it is seen that a foreign language text written on branches of science such as hadith, kalām, fiqh, sufism, qirā’at and tajwid especially taught in Ottoman madrasas, was translated into verse for various reasons. Due to factors such as the writing style, form and content of the source text in a foreign language - especially prose works in a foreign language - translators who translate into Turkish in verse may face some difficulties in technical aspects such as verse form, prosody and rhyme. This brings along some savings or initiative of the translator about the source text, such as “subtracting, expanding, introducing or postponing words / phrases” during the transfer of verse. Although this is the case, it is also noticed that the relevant interventions or the issues of taking initiative are often not mentioned in translations. In this context, works such as al-‘Awāmil al-mi’e, in which the basic topics of the grammar of Arabic, which is considered a religious science, are processed in a concise manner, are among the works translated into Turkish in a verse manner with the source text in a foreign language. Regarding such works, it has been determined that for the time being, only verse translations have been made to the al-‘Awāmil of ‘Abd al-Qāhîr Jurjānî (d. 471 / 1078-79) and Birgivi (d. 981/1573). This study is the subject of to create a literature on the verse translations of al-Jurjānî’s al-Awāmil, which is one of the basic grammar books of Arabic, which is considered a religious science in itself as well as mediating the teaching of religious sciences, and which is taught - even

memorized - in Ottoman madrasas, and about which there are not many studies, to introduce these translations and to make general evaluations on the methods of translations. The aim of the study is to reveal in the conceptual framework and in the light of theoretical information about verse translations how an auxiliary source for teaching Arabic is translated in verse in Turkish Literature and what kind of interventions translators have / had to make to the source text during the translation. It is thought that the study will contribute to the clarification of the literature of verse translations of foreign language works written for religious sciences and the place and function of verse / poetry in the Ottoman language education system.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Arabic language, ‘Abd al-Qāhir Jurjānī, al-‘Awāmil of Jurjānī, verse Turkish translations, religious-educational works..

Giriş

Türk toplumunun özellikle “Klasik” olarak adlandırılan dönemindeki yazımlarda manzum bir metin üretmenin, günümüze kıyasla hatırı sayılır seviyede olduğu, hatta nicelik ve nitelik açısından yer yer nesre galip geldiği vakidir. Dolayısıyla günümüzden farklı olarak o dönemlerde hemen her türlü olaya, meseleye, konuya vb. dair manzum olarak yazılmış metinlerle karşılaşmaktadır. Örneğin bugünden bakıldığında ilmî konulara dair telif, tercüme, şerh gibi metinlerin bütünüyle nesirle yazılması beklenirken bu konulara dair bazı metinler manzum şekilde de üretilmiştir. Bu durum ise genellikle mensur şekilde yazılan özellikle ilmî bir eserin neden manzum yazımla tertip edildiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Genel anlamıyla manzum söz söylemenin sebepleri ile ilgili bizatihi manzum metin yazarlarının ifadeleri olduğu gibi klasik edebiyat metinleri üzerine araştırma yapanlar, kafa yoranlar da bu sebeplere dair düşüncelerini, görüşlerini serdetmişlerdir. Bu bağlamda manzum söz söylemenin saiklerinin başında; bir “sanat” olarak telakki edilen şiirin bünyesindeki, okuyucuyu etkileme, hayrette bırakma boyutu da bulunan estetik zevk ve cazibenin¹ geldiği söylenebilir. Diğer yandan daha özele inilecek olursa; kişide (şair/nâzım) manzum söz söyleme yeteneğinin bulunması, “şiirdeki/nazmdaki” cazibeden ötürü manzum eser yazmanın arzu edilmesi, şayet yazılan metin tercüme türünde ise kaynak alınan metnin de manzum yazılması, talimî eserlerin manzum olarak da yazılabilme geleneğinin olması, manzum metnin kolay okunma ve ezberlenme sağladığının düşünülmesi bilhassa ilmî, dinî-talimî niteliği olan meselelerle ilgili eserlerin manzum olarak yazılma sebepleri arasında zikredilmiştir.² Nazm, nâzım ve manzûme kavramlarının yapısal özellikleri de dikkate alınarak sayılan sebeplere göz atıldığında bu sebeplerin esas itibarıyla geleneğe eklenme, hazırbulunuşluk, popülizm, çekicilik ile birlikte çok fazla rağbet gören manzum metin örneklerinin bulunmasıyla irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür.

Dinî-talimî hususları ihtiva eden bir metin, Türkçe ve manzum olarak telif edildiği gibi dinî-talimî sahada mensur yazılmış bir metnin nazma çekilmesi geleneği de Türk edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır.³ Bu nazma aktarma faaliyetinde ortaya çıkan metin, kaynağı Türkçe olup diliçi çeviri/tercüme yoluyla (*akd*) üretilebildiği gibi⁴ kaynağı yabancı bir dilde olup dillerarası tercüme niteliğinde de olabilmektedir. Bu bağlamda özellikle kaynağı yabancı dil olan metinlerin nazma

¹ Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri* (Ankara: Kesit Yayınları, 2021), 14.

² Amil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzûm Dinî Eserler”, *Edebiyat Türk Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 350.

³ Nesirden nazma aktarılan eserler için bk. Esma Erbil, *Nazm-ı Risâle-i Rûmî Ahmed'in Diliçi Çeviri Bağlamında İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 41-102.

⁴ Ayrıca bk. Sadık Yazar, “Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları”, *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, haz. Sadık Yazar - Mücahit Kaçar (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 55-120.

aktarılarak çevrilmesi Türk edebiyatındaki “manzum tercüme” olgusunun varlığına delalet etmektedir.

Bir dildeki ifadenin çeşitli yönleriyle başka bir dile aktarılmasını⁵ ifade eden tercümelerin⁶ genel itibarıyla; mütercem dili bilmeyenlere yönelik umumi faydanın sağlanması, muhatabın öğrenci, mesleki sınıfa dâhil, siyasi-idari irade vb. olması gibi çeşitli nedenlere binaen yapıldığı belirtilmiştir.⁷ Bu doğrultuda Türk edebiyatında başta Kur’ân olmak üzere hemen her sahaya ilgili yabancı dildeki metinler, mensur ve manzum tercüme faaliyetlerine konu olmuştur. Stratejilerine ve metotlarına bakıldığında bu tercümelerin; kaynak metnin aslını bozmamak adına kelimesi kelimesine (*harfî/lafzî/bi-aynî/aynî, tahte’l-lafz* vb.), kelimesi kelimesine olmamakla beraber kaynak metnin aslına (*mâna/meâl*) uygun, kaynak metnin konusu aktarılarak ve genişletilerek yapılan çeşitlerinin⁸ bulunduğu görülmektedir. Kaynak metne bağlılığı açısından ilgili tercüme çeşitleri, daha genel ifadeyle sadık ve kendi içinde -kaynak metnin mefhumuna yönelik yapılan, genişletilerek yahut eksiltilecek yapılan vb. türleri bulunan- serbest tercüme olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁹ Mensur örnekleriyle birlikte çeşitli sebeplere binaen tefsir, hadis, siyer, fıkıh, kelâm/akaid, tasavvuf, İslâm tarihi, tecvid, kıraat gibi Kur’ân ilimleri sahalarına ait dinî-talimî kaynak metinlerin de hemen hemen benzer şekillerde manzum tercüme yapılmıştır. Bunların yanı sıra şer’î/dinî-talimî ilimler kategorisinde değerlendirilen ve Osmanlı eğitim müfredatında yer alan Arapçanın sarf ve nahviye yönelik yazılmış eserler de dil eğitim ve öğretiminde kullanılan Türkçe manzum tercümelere kaynaklık etmiştir.¹⁰

⁵ “Tercüme” mefhumundan daha ziyade bir dilden başka bir dile yapılan aktarım anlaşıldığı ve bu çalışmanın kapsamında olmadığı için akademik olarak hakkında araştırmaların yeni yeni yapılmaya başlandığı söylenebilecek dili çeviriler burada göz ardı edilmiştir.

⁶ Ezel Erverdi vd. (y.k.), “Tercüme”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terümler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 8/320.

⁷ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 195-214; İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Dönemi ‘Bilim’ Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 3 (2003), 151-184.

⁸ Ayrıca bk. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 80. Türk edebiyatında tercüme konusu için ayrıca bk. Zehra Toska, “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Neler Olmalıdır?”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 24/1 (2000), 291-306; Haşim Koç, “Osmanlı’da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/8 (2006), 351-381; Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı Tercüme ve Şerh Geleneği*, 214-261; Saliha Paker, “Tercüme, Telif ve Özgünlük Meselesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 35-71; Sadık Yazar, “Nergisî (ö. 1044/1636) ve İshak Hocası Ahmed Efendi (ö. 1120/1708) Örneğinde Osmanlı’da Tercüme Nazariyesi”, *Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar*. Mucahit Kaçar - Ömer Bozkurt (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2019), 245-261.

⁹ Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı Tercüme ve Şerh Geleneği*, 222-231.

¹⁰ İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’ân ile hadisin anlaşılmasının ve Allah’ın ahkâmının bilinmesinin

Osmanlı medreselerinde temel İslâm ilimleri ile birlikte bu ilimlerin öğretilmesinde vasıta olan Arapçanın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Nitekim *Emsile, Binâ, el-Maksûd, el-İzzî fi't-tasrîf, el-'Avâmil, İzhârul-Esrâr, el-Kâfiye, Katru'n-nedâ ve bellû's-sadâ, Mollâ Câmi, Elfiyye, Muğni'l-lebîb, Miftâhu'l-'ulûm, Telhîsu'l-Miftâh, Mutavvel* gibi Arap dilinin sarf, nahiv ve belagatına dair pek çok klasikleşmiş mensur ya da manzum eser¹¹ bu medreselerin/egitim kurumlarının müfredatında¹² yer alarak öğrencilere okutulmuş, bazıları da ezberletilmiştir.¹³ Mensur tercümeleri yapılanlar bulunmakla birlikte okutulan bu eserler arasında şimdilik sarfa dair *Binâ*'nın,¹⁴ nahve dair ise İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye*'sinin¹⁵, Birgivi'nin *el-'Avâmil*'inin¹⁶ ve Cürçânî'nin *el-'Avâmil*'inin Türkçe manzum tercümelere kaynaklık ettiği bilinmektedir. Çalışma da üzerine nicelik olarak fazla çalışma yapılmadığı düşünülen Cürçânî'nin *el-'Avâmil*'ine yapılan Türkçe manzum tercümelerin¹⁷ tanıtımlarını ve ilgili kaynak metne yapılan manzum Türkçe tercümelere dair literatür oluşturmayı odak noktasına almaktadır. Bu bağlamda çalışmada âvâmil kavramı ve türü kısaca açıklandıktan sonra kaynak metin olan Cürçânî'nin *el-'Avâmil*'i, âmillerin tasnifi ve eserde geçen 100 âmil hakkında bilgi verilmiştir. Ardından tespit edilebilen ve kaynak metin *el-'Avâmil*'i tam, ihtisa-

→

kendisiyle mümkün olduğu düşüncesinden hareketle özellikle de nahvinin öğrenilmesi gerektiği salık verilen Arap dilinin şer'i/dini/İslâmî bir ilim dalı olduğu hakkında bk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen İbn Haldûn, *Mukaddime*, tkd. Muhammed el-İskenderânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1432/2011), 403-404; Taşköprüzâde Ahmed, *Miftâhu'l-'ulûm*, çev. Kemâleddin Efendi (İstanbul: İkdâm Matba'ası, 1313), 1/182; İzmîrli İsmâ'îl Hakkî, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* (İstanbul: Tevsi'-i Tıbb'at Matba'ası, 1332), 9.

¹¹ Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça manzum sözlükler de eğitim-öğretim açısından bu kapsamda değerlendirilebilir.

¹² Ayrıca bk. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnameler, İslahat Hareketleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983); Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Dergisi* 1 (2002), 274-293; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 34-35. (25-46).

¹³ Osmanlı'da Arap dili eğitim-öğretimi için ayrıca bk. Betül Can, *Fatih Döneminden Tanzimata Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

¹⁴ Yazma eser kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan Celîlî'nin (ö. 974/1566) *Kand-i Nebât* adlı manzum *Binâ* tercümesinin örnek bir nüshası için bk. Celîlî, *Kand-i Nebât* (Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 325/2), 140b-143a.

¹⁵ *el-Kâfiye*'nin manzum tercümeleri üzerine yapılan iki çalışma için bk. Kürşat Şamil Şahin, *Vassâf Abdullah Efendi (Abdî) İrşâd-ı Ezkiyâ (Manzum Bir Nahiv) İnceleme-Metin-Sözlük* (İstanbul: Hiperyayın, 2019); Eren Ertürkoğlu, "İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sinin Manzûm Kâfiye Mefhûmu İsimli Türkçe Tercümesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62/1 (2022), 43-84.

¹⁶ Birgivi'nin *el-'Avâmil*'ine yapılan Türkçe manzum tercümeleri konu edinen çalışma için bk. Kübra Yılmaz-Oğuz Yılmaz, "Birgivi'nin el-'Avâmil'ine Yapılan Manzum Tercümeler", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2021), 3/329-344.

¹⁷ Aşağıda tanıtılacak bazı eserlere yer veren çalışmalar için bk. Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı Tercüme ve Şerh Geleneği*, 1119-1125; Ümit Karaver, *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atik" Şerhi (Tahkik ve Tahlil)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 39-40, 45-46. Literatür kapsamındaki eserlere dair yapılan çalışmalara ilgili yerlerde dipnotlar ile işaret edilmiştir.

ren ya da genişleterek Türk diline aktardığı düşünülen 15 manzum tercüme; şekil, muhteva ve klasik Türk edebiyatı tercüme metotları yönünden genel hatlarıyla tanıtılmış, makalenin hacmi ölçüsünde ilgili eserlerden örneklere yer verilmiştir.¹⁸ *el-'Avâmil*'e yapılan manzum tercüme literatürü tanıtılırken tercümelerin tarihsel durumunu ve gelişimini görmek açısından yazım tarihleri bilinen yahut ilgili tarihlerde yazıldığı düşünülen eserler kronolojik olarak sıralanmış, bilinmeyenlere ise daha sonra yer verilmiştir.

1. Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-mi'e* Adlı Eseri

عَمِل ('amile) filinin ism-i fâ'il kalıbındaki, sözlük itibarıyla iş yapan/işçi, çalışan, memur, faaliyeti yapan, etken, etkileyen, idareci gibi anlamlara gelen¹⁹ عامل (*'âmil*) kelimesinin cem'-i mükesseri durumundaki, Arap dilinin sentaksıyla ilgili bir kavram olan عوامل ('avâmil) kavramı ıstilahta; "(Önüne geldiği) lafzın/kelimenin (*ma'mûl*) sonunu, hareke, harf yahut hazf yönüyle i'râb açısından etkileyen/değiştiren unsurlar" şeklinde tarif edilmiştir.²⁰ Sonraki süreçte عوامل; âmil-ma'mûl ilişkisi ve i'râb yönüyle Arap dili temel gramer (nahiv) konularını ele alan risale türü metinleri adlandırmak için kullanılan bir kelimeye dönüşmüştür. Âmiller 100 tane olduğu için de bu teliflere *el-'Avâmilü'l-mi'e*, *Mi'etü 'âmil* gibi başlıklar verilmiştir.²¹ İlgili *el-'Avâmil* türü eserler arasında ise Osmanlı medreselerinde en fazla takip edilip okutulanlar ise Birgivi'nin *el-'Avâmilü'l-cedîd/el-'Avâmilü'l-Birgiviyye*'si ile birlikte Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-mi'e*, *el-'Avâmilü'l-Cürcâniyye*, *el-'Avâmilü'l-'atîk* adları ile tanınan telifidir.

İsminden de anlaşılacağı üzere Cürcânî *el-'Avâmilü'l-mi'e* isimli eserinde²² Arap diline ait nahiv ilminin temelini teşkil ettiği söylenebilecek 100 âmili konu edinmektedir. O, Birgivi'den farklı olarak âmil, ma'mûl ve i'râb yerine 100 unsurun tamamını "âmil" başlığı altında ele almıştır.²³ 100 âmili ise kendine göre bir sistem-

¹⁸ Gerek tespit edilen eser sayısı olan 15'in gerekse de ulaşılan eserlerin nüsha sayılarının artması yüksek ihtimal dâhilindedir. Nitekim çalışma ile ilgili ilk adımlar atılırken manzum tercüme sayısı daha az iken yapılan araştırmalar ve de kütüphane kataloglarının her geçen gün daha sağlıklı hale getirilmesine yönelik çabalar sonucu bu sayıda artış olmuştur.

¹⁹ Muhammed b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 4/3107-3019; Luvis Ma'lûf, *el-Müncid* (Beyrut: el-Matba'atü'l-Katolikiyye, 1908), 531.

²⁰ Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 189.

²¹ Tanım ve *el-'Avâmil* türü eserlere verilen diğer adlar ile müellifler için ayrıca bk. İsmail Durmuş, "el-'Avâmilü'l-Mi'e", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/106-107.

²² Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-mi'e*'sinin tanıtımı için esas alınan nüsha: Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî eş-Şafî'i, *el-'Avâmilü'l-mi'e*, haz. Enver b. Ebî Bekir eş-Şeyhî ed-Dağistânî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1436/2015), 39-65. Cürcânî'nin hayatı ve eserleri için bk. aynı eser, 13-17. Cürcânî'nin *el-'Avâmil*'i esas alınarak kaleme alınan Arapça manzum *el-'Avâmil* eserlerinin listesi için ayrıca bk. aynı eser, 141-142.

²³ Cürcânî'nin ve Birgivi'nin *el-'Avâmil* türü eserlerinin karşılaştırması için ayrıca bk. Ahmet Turan Arslan, "Arap Gramerinde İki "Avâmil" Risalesi ve Bunların Mukayyesesi", *İlam Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 161-176. Nicelik açısından bakıldığında Cürcânî'nin *el-'Avâmil*'ine yapılan

le tasnif etmiştir. Buna göre Cürcânî'nin eserinde yer alan konu başlıkları, âmiller ve bu âmillerin işlevleri şu şekildedir: Cürcânî, âmilleri önce **lafzî** ve **mânevî** olarak ikiye ayırmıştır. Lafzî olanları de kendi içerisinde 91 tanesi **semâ'î**, 7 tanesi **kıyâsî** olmak üzere ikiye taksim etmiştir. Bunlardan semâ'î olanları 13 nevi altında incelemiş, kıyâsî âmiller için taksimde bulunmamıştır. İlgili tasniften sonra 98 tane âmilin lafzî, 2 âmilin ise mânevî kısmına dâhil olduğu görülmektedir:

Lafzî Âmillerin Semâ'î Bölümü

Harf-i Cerler: Sadece bir ismi cer eden; **bâ, min, ilâ, fi, lâm, rubbe, 'alâ, 'an, kâf, müz-münzû, hattâ, vâvu'l-ķasem, tâ'ü'l-ķasem, bâ'ü'l-ķasem, hâşâ, ħalâ** ve **'adâ** harflerinden oluşan 17 harftir. Arapçada bir lafzın bazen birden çok anlamı olabilmektedir. Cürcânî eserinde bir ve birden çok anlama sahip olan harflerin ne manaya geldiğini, cümlede hangi fonksiyon ve anlam için kullanıldığını da belirtmiştir.

Fiile Benzeyen Harfler: Bunlar ismini nasb, haberini ref' eden 6 harftir. Cürcânî; **inne, enne, ke-enne, lâkinne, leyte** ve **le'alle'**den oluşan bu harflerin ne manaya geldiklerini ve harf olmalarına rağmen "fiile benzeyen" şeklinde isimlendirilme sebeplerine de değinmektedir. Buna göre ilgili harfler; üç veya daha fazla harfli olmaları, sonlarının fiiller gibi fetha ile harekelenmesi, her birinde fiil manası bulunması, fiillerin ref' ve nasb etmesi gibi bunların da ref' ve nasb amelinde bulunabilmesi sebeplerinden ötürü bunlara "fiile benzeyen" dendiğini aktarmaktadır.

Leyse'ye Benzeyen Mâ ve Lâ: Bunlar isimlerini ref', haberlerini nasb eden **mâ** ve **lâ** harfleridir. Cürcânî, bunların da neden "leyse'ye benzeyen" şeklinde isimlendirildiğini eserinde açıklamaktadır.

Müfred İsmi Nasb Eden Harfler: Bunlar sadece müfred ismi nasb eden 7 harftir. Bu harfler; "ma'a" manasına gelen **vâv**, istisnâ için kullanılan **illâ, yâ, eyâ, heyâ, ey** ve **hemze'**dir. Buradaki son beş harf nidâ için kullanılmaktadır.

Muzâri' Fiili Nasb Eden Harfler: Muzâri' fiili nasb eden harfler; **en, len, key, izen** olmak üzere 4 tanedir.

Muzâri' Fiili Cezm Eden Harfler: Muzâri' fiili cezm eden harfler; **in, lem, lemmâ, emir-i lâmi, nehiy lâ'sı** olmak üzere 5 tanedir.

Fiilleri Cezm Eden Harfler: Bunlar şart ve cezâ için kullanılan "in" harfinin manasına gelmekte olup 9 isimdirler ve (muzâri') fiilleri cezm ederler. Bu isimlere "esmâ-i menkûse" de denmektedir. Bu isimler; **men, eyyü, mâ, metâ, mehmâ, ey-ne, ennâ, ħayşümâ, izmâ'**dan oluşmaktadır.

Temyîz Olmak Üzere Nasb Eden İsimler: Nekre isimleri temyîz olmak

→

manzum tercümelerin Birgivi'nin eserine oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu ise Arap dili öğretimi için Osmanlı eğitim kurumlarında *el-'Avâmil* türü metinler içinde Cürcânî'nin eserine daha fazla rağbet edildiğinin bir göstergesi sayılabilir.

üzere nasb eden 4 isim bulunmaktadır. Bunlar; 1'den 9'a kadarki sayı isimleriyle birleştiği zaman **‘aşera** (10) ismi (11-19 arası), istifham için kullanılan **kem**, **ke-eyyin** ve **kezâ'**dır.

Fiil İsimleri: Daha çok ünlem bildirmekte olan bu 9 ismin 3'ü kendinden sonra gelen ismi ref', 6'sı da nasb eder. Nasb edenler; **rüveyde**, **belhe**, **dünek**, **‘aleyk**, **hâ**, **hayyehale'**dir. Ref' edenler ise **heyhâte**, **şettâne**, **ser‘âne'**dir.

Nâkis Fiiller: Bunlar ismini ref' haberini nasb eden 13 fiildir. Bu fiillerin fâili ile kelam tamam olmadığı ve mansûb bir habere ihtiyaç duydukları için nâkis fiil diye isimlendirilmişlerdir. Bu fiiller; **kâne**, **sâra**, **eşbeha**, **emsâ**, **edhâ**, **zalle**, **bâte**, **mâ-zâle**, **mâ-berihâ**, **mâ-feti'e**, **mâ-infekke**, **mâ-dâme** ve **leyse'**dir.

Yaklaşma Fiilleri: Ef'âl-i mukârebe olarak isimlendirilen ve bir ismi ref', haberi de nasb eden bu fiiller; **‘asâ**, **kâde**, **kerube**, **evşeke** olmak üzere 4 tanedir. İlgili fiillerin haberleri takdîren mansûb (masdar hükmündeki) fi'l-i muzârî'dir.

Medh ve Zemm Fiilleri: Bu fiiller 4 tane olup lââm-ı ta'rîf ile mu'arref olan cins ismi ref' ederler. Bunlardan **ni‘me** ve **habbezâ** medh (övgü); **bi'se** ve **sâ'e** fiilleri ise zemm (yergi) manasındadır.

Şekk ve Yakîn Fiilleri: Ef'âl-i kulûb şeklinde de adlandırılan bu fiiller; **‘alime**, **vecede**, **ra'â**, **zanne**, **hasibe**, **hâle**, **ze‘ame** olmak üzere 7 tanedir. Bu fiillerin iki mef'ûlu bulunmaktadır. İkinci mef'ûl olan lafız, birinci mef'ûlün yan cümlesi olup ikinci mef'ûlde birinci mef'ûle yönelen (râcî) bir aidiyet zamiri bulunur.

Lafzî Âmillerin Kıyâsî Bölümü

Kıyâsî âmiller; **fi'l-i mutlak**, **ism-i fâ'il**, **ism-i mef'ûl**, **sıfat-ı müşebbehe**, **masdar**, **muzâf** ve **ism-i tâm** olmak üzere 7 tanedir.

Mânevî Âmiller

Mânevî âmiller ise **mübtedâ ve haberi ref' eden** ile **fi'l-i muzârî'i ref' eden** olmak üzere 2 tanedir.

Cürcânî, eserini: “İşte bu; büyük, küçük, alt ve üst zümreye mensup herkesin bilmekten ve kullanmaktan müstağni olamayacağı 100 âmildir.” ifadeleriyle tamamlamıştır. Müellif, eserinde lafızların ne manaya geldiklerini söylemekle ve bunlarla ilgili bazı açıklamalar yapmakla birlikte daha iyi anlaşılabilmesi için konulara dair örnekler de vermiştir.

2. Cürcânî'nin el-'Avâmil'ine Yapılan Manzum Türkçe Tercümeler

2.1. Manzûm 'Avâmil

Kaside nazım şekline sahip olan tercüme metni, Karamanlı Aynî'nin (ö. 897/1491'den sonra) *Dîvânı*'nda yer almaktadır. Bu sebeple tercüme, ilgili divanın bir parçası sayıldığı gibi²⁴ ayrı bir eser olarak da telakki edilmiştir.²⁵ “Fâ'ilâtün /

²⁴ Karamanlı Aynî, *Karamanlı Aynî Dîvânı*, haz. Ahmet Mermer (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" kalıbıyla söylenen 73 beyitlik kasidenin ilk 52 beyitlik kısmı 100 âmil ile ilgilidir. Bu kısım bittikten sonra yazar; i'râb çeşitleri, fâ'il, mef'ûl ve muzâfun ileyhin i'râbları, mübtedâ-haber, terkîb çeşitleri, "inne" lafzının başındaki elif harfinin meftuh ve meksur okunduğu haller, tenvîn konuları gibi kaynak metin dışı hususlara değinmiş, metnin sonunda da medih ve dua kısımlarına yer vermiştir.

Aynî, kasideye hamdele, salvele ile başlamış, ilmin ve nahvin önemine dikkat çekmiş, akabinde ise 100 âmilin taksim ve tasnifine geçmiştir. Açık, sade, anlaşılır bir dil ve üslup ile kaleme alınan eserin kaynak metnin tam/tama yakın bir tercümesi olduğundan söz etmek mümkün değildir. Nitekim Aynî, 100 âmili beyitler içinde nevilere/gruplara ayırmış, bu nevilere hangi âmillerin dâhil olduğunu, âmillerin ne şekilde amel ettiği ve ilgili amele yönelik kısa örnek cümleler vermekle yetinmiş, kaynak metinde olan pek çok temel yahut ayrıntı hususu ele almamıştır:

Nev'-i sâdisden muzârî' fi'le câzim biş durur

Bil ki *În Lemmâ* vü *Lemdür* emre *Lâm* u nehye *Lâ*

În olur şart u cezâ için bulardan yalunuz

Cümle *lâ tadrib li-yensur* bigi cezm eyler edâ²⁶

2.2. Risâle-i 'Avâmil

77 beyitlik eserin tespit edilebilen tek nüshası Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A. E. Manzum, 1224 demirbaş numarada kayıtlıdır. Mesnevi nazım şekli kullanılan eser, "mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ûlün" kalıbıyla kaleme alınmıştır. Nüshanın sonundaki "ez-Kilk-i Zârîfî" kaydından²⁷ yazarın Zârîfî olduğu tahmin edilmektedir.²⁸ Eserin yazım tarihi ise 3 Şevval 950/30 Aralık 1543'tür.²⁹ Mesnevi nazım şekli, dili ve üslubunun görüldüğü esere besmele, hamdele, salvele ile başlayan yazar, âmillerin 100 adet olduğunu belirttikten sonra kaynak metinde bu âmillere yönelik yapılan taksime ayrıntılı şekilde yer vermiştir. Bunun akabinde ilgili taksimlerin altındaki konuları başlıklarla nazma aktarmıştır.

Herhangi bir genişletmeye gitmediği görülen mütercim, kaynak metni ana

→

Yayınları, 2020), 8.

²⁵ İsmail Hakkı Ertaylan, *Sultan Cem* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1951), 95. Eser üzerine yapılan çalışma için bk. Mehmet Arslan, "Klasik Türk Edebiyatı Manzûm Didaktik Eserlerinden Bir Örnek: Manzûm Avâmil", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri Dergisi* 2 (2002), 5-39.

²⁶ Karamanlı Aynî, *Karamanlı Aynî Dîvânı*, 194.

²⁷ Herhangi bir emare bulunmasa da bu kaydın müstensihe ait olma ihtimali de vardır. Anadolu sahası tercüme ve şerh literatürü ve geleneğine dair kapsamlı bir çalışma yapan Yazar da bu ihtimali dile getirmiştir. Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı Tercüme ve Şerh Geleneği*, 1120.

²⁸ İlgili kaydın müstensihten ziyade müellife işaret ettiği düşünülmektedir.

²⁹ Biyografi kaynaklarında böyle bir eser yazdığı belirtilmese de Türk edebiyatında aynı mahlası taşıyan müellifler arasında -yazım tarihi de dikkate alındığında- eserin 977/1569'da vefat eden Şeyh Hasan Zârîfî Efendi'ye ait olma ihtimali bulunmaktadır.

hatlarıyla nazma aktardığı görülmektedir. Şöyle ki tercümede âmillerdeki ayrıntılara dair çok fazla eksiklik bulunmaktadır. Bu eksikliğin ise genel itibarıyla âmile konu lafızların manasının/manalarının verilmesinde olduğu gözlemlenmektedir. Mütercim bazen de farklı konu ile ilgili bir başlık altında sonraki başlıktaki âmillerin kaç adet olduğunu söylemiştir. Bu yönleriyle Zarîfî'nin kaynak metindeki ayrıntılı meseleleri ele almayarak sadece "100 âmilin" neler olduğunu nazım diliyle okuyucuya ulaştırmayı hedeflediği, serbest tercüme yolunu izleyerek muhtasar bir tercüme yaptığı söylenebilir:

İkidür nev^c-i şâliş ey birâder

Biri *mâdur* biri *lâ* eyle ezber

İder merfû^c bunlar ismini hem

Ḥaberin naşb ider Allâhu a^clem

Nefide *leyseye* çün beñzediler

Anıñ içün müşâbehe didiler³⁰

2.3. Nazm-ı 'Avâmil-i Cürcânî

Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli, 3184/5; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 2038/12; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, AE Arabi, 1603; Konya Yazma Eser Kütüphanesi, 63 Hk 116/3; Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 740/3; Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, b. or. 077/7; Belgrat Üniversitesi, Türkçe El Yazmaları Bölümü, o:1389 ve Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Bölümü, Mecâmî'u Timur Türkî 299 demirbaş numaralarda kayıtlı yedi nüshası tespit edilmiştir. Son beytine göre eserin müellifi Fevrî'dir. Müellifi; Fevrî Ahmed Efendi, Fevrî Çelebi veya Fevrî Efendi olarak kaydeden kütüphaneler de bulunmaktadır. Tezkire ve biyografi kaynaklarına bakıldığında Fevrî mahlaslı dört şair tespit edilmiştir. Bunlardan biri divan şairi Fevrî Ahmed (ö. 978/1570-71),³¹ biri İstanbul doğumlu olup IV. Mehmed'in (salt. 1058/1648-1104/1693) vezirlerinden Musâhib Mustafa Paşa'nın (ö. 1096/1685) nedimi şeklinde tanıtılan ve sadece divanı bulunduğu söylenen Fevrî (ö. 1090/1679),³² biri Edirneli müderris Fevrî (ö. 1084/1673-74),³³ diğeri ise 18. yüz-

³⁰ Zarîfî, *Risâle-i Avâmil* (İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A. E. Manzum, 1224), 4a-4b.

³¹ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000), 442; Ali Nihat Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri Fasikül I (Rahmî ve Fevrî)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948), 55-57; Murat A. Karavelioğlu, "Fevrî (Ahmed)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, drl. Ekrem Işın - İsmail Kara (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 1/456-458; Mehmet Kalpaklı, "Fevrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/505-506; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Bizim Büro Basımevi, 1331), 1/392-393.

³² Komisyon, "Fevrî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi

yıl şairlerinden ve kâtiplik görevi yapan Fevrî'dir (ö. 1188/1774-75).³⁴ Kaynaklarda, zikredilen şairlerin böyle bir eseri olduğundan bahsedilmemektedir. Ayrıca nüshalarda eserin yazım tarihine dair bilgi de bulunmamaktadır.³⁵ Kaynaklarda Fevrî Ahmed'in müderris görevinde bulunup dinî ilimlerde ve Arap edebiyatında kudretli bir şair olarak tanıtılması ve onun ilmî kişiliğinin uzun uzadıya anlatılması, diğer Fevrî isimli kişilere nazaran böyle bir ilmî eserin ona aidiyetini kuvvetlendirdiği söylenebilir.

Kaside nazım şeklinin kullanıldığı 28 beyitlik eser, "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" vezniyle³⁶ söylenmiştir. Müellif, esere besmele, hamdele ve salvele ile giriş yaptıktan sonra nahiv kaideleri içerisindeki âmillerin 100 olduğunu ifade etmiş ve âmilleri konu başlıklarına göre ele almıştır. Fakat bunları lafzı lafzına değil, Cürçânî'nin başlıklarına yakın manalara göre tasnif etmiştir. Ayrıca kaynak metinde bulunmayan "el-ḥurûfu ḡayru'l-âmile" ve "el-ḥurûfu'l-âṭife" konularına da yer vererek bu yönüyle tercümede genişletmeye gitmiştir:

Nahl-i ʿirfândan cihân bâbında ber-ḥurdâr ola

Oḡuyup bu nazmı **Fevrîye** kim eylerse duʿâ³⁷

Müellif, Cürçânî'nin *el-'Avâmil*'ini muhtasar bir şekilde tercüme ederek sadece ana konuları işlemiş, âmile konu olan lafızların ne manaya geldikleri gibi ayrıntılı kısımlara yer vermemiştir. O; başlıklara ayırdığı nevilerin amellerini, o nevi içindeki âmillerin neler olduğunu veya bunların sayısını zikretmekle yetinmiştir. Yani tasarruflarda bulunarak kısmen daraltıcı bir strateji izlediği serbest bir metotla kaynak metnin tercümesini yapmıştır:

Biri en biri *izen* birisi *key* birisi *len*

Naşb-ı müstaḡbel ider bu cümle dâ'im iḡtizâ³⁸

2.4. Manzûme-i 'Avâmil

Eserin³⁹ tespit edilen beş nühası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 34

→

Yayınları, 2004), 4/58.

³³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâ'ik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri Vekâyiü'l-Fuzelâ*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/399.

³⁴ Hatîbî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*, haz. Mehmet Akkuş (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 273-274.

³⁵ İlgili nüshalarda istinsah tarihlerine dair genellikle net kayıtlar da bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra yer aldığı mecmualardaki diğer eserlerin genel itibarıyla bu tercümeden önceki yüzyıllarda yazıldığı görülmektedir. Bu hususu tarihi belli olmayan diğer manzum tercümeler ve yer aldıkları nüshalar için de söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu tercümelerin yazım tarihlerine dair bir tahminde bulunmak oldukça güçtür.

³⁶ Dinî-edebî niteliğe sahip eserlerde genellikle görülen vezin, kafiye gibi şiirin şekilsel yönlerine dair aksaklıklar, problemler *el-'Avâmil*'e yapılan manzum tercümelerde de kendisini fazlasıyla göstermektedir.

³⁷ Fevrî Ahmed, *Nazmu'l-Avâmilü'l-Mi'e* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli, 3184/5), 98a.

³⁸ Fevrî Ahmed, *Nazmu'l-Avâmilü'l-Mi'e*, 96b-97a.

³⁹ Eser hakkında yapılan çalışma için bk. İdris Söylemez, "Larendeli Şânî'nin Manzum Avâmil Adlı Eseri", *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2021), 333-376.

Sü-Aşir, 444/1 ve Şehit Ali Paşa, 2573/1; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A. E. Edebiyat, 443/3; Milli Kütüphane, 06 Hk 4061/2 ve Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 704/4 demirbaş numaralarda kayıtlıdır. Halvetî şairlerden Larendeli Şânî'nin (ö. 1019/1610)⁴⁰ kaleme aldığı eserin yazım tarihi son beyte göre 987/1579-80'dir:

Şânî-i haste-dil ü dermânde

Münkesir-ı kalb ü garîb-efgende⁴¹

Oldı **toğuz yüz seksen yedi** bil

Ya'ni târîhi bu nazmın ey dil⁴²

Mesnevi nazım şekli ile kaleme alınan eserin beyit sayısı nüshalara göre farklılık göstermektedir. Buna göre Raşid Efendi, 704/4 nüshası 138; 06 Hk 4061/2 ve Şehit Ali Paşa, 2573/1 nüshaları 137; A. E. Edebiyat, 443/3 nüshası 136; 34 Sü-Aşir, 444/1 nüshası 133 beyit yer almaktadır. Eserinde müellif, "fe'ilâtün (fâ'ilâtün) / fe'ilâtün / fe'lün (fâ'lün)" veznini kullanmıştır. Besmele, hamdele ve salvele ile yapılan mukaddime kısmından sonra üç beyitle Allah'a münâcâtta bulunmuştur. Münâcâtta sonra "sebeb-i nazm" başlığı yer almaktadır. Mütercim bu bölümde kısaca; Şeyh Cürçânî'nin nahve dair güzide tasnifle bütün ilimlerin esası niteliğinde muhtasar bir metin telif ettiğini, ulema zümresi dâhil herkesin o metne ihtiyaç duyduğunu, bu yüzden de ilim taliplerinin o metni ezberlemesinin vacip olduğunu ifade etmektedir. Müellif, ayrıca edebî bir şekilde her âmili vahşi ahulara benzetmiştir. Kendisi de bu ahuları **nazm tuzağına** çekmiştir. Böylece vahşi olan ahular (yüz âmil) ehlileşecek ve bu ilmi talep edenlerin idraklerine yaklaşabileceklerdir. Müellif, Arapça kaleme alınan eseri, bu dili bilmeyenler için açıklayıcı/kolaylaştırıcı bir şekilde nazma dizdiğini söylemekle nazımın eğitim-öğretimdeki yerine de işaret etmiştir:

Âmiliñ bilmese tâlib yüzini

Göremez şâhir-i 'ilmiñ yüzünü

Her biri şanki gazâl-ı vahşi

Dâm-ı nazma anı çekdüm yahşî⁴³

⁴⁰ Şânî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 3/185-187; Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 58-59; Mevlüde Alparslan, *İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkar Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Cengiz Veli Kurmuş, *Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkar (İnceleme-Metin)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

⁴¹ Şânî, *Nazm-ı Avâmili'l- Mi'e* (Ankara: Milli Kütüphane, 06 Hk 4061/2), 19b.

⁴² Şânî, *Nazm-ı Avâmili'l- Mi'e*, 20a.

Mütercim, “ağâz-ı nazm-ı kitâb” başlığıyla asıl konuya giriş yapmıştır. “Âmil-ler toplamda yüzdür” diyerek başladığı konuları, Cürçânî'nin eserine göre tasnif etmiştir. Başlıklardaki dikkat çeken nokta; buralarda kaynak metindeki başlıklardan farklılaşarak daraltmaya gidilmiş olmasıdır. Örneğin kaynak metinde semâ'î âmilin ikinci konusu için “fiile benzeyen harfler” başlığı konulmuşken, mütercim aynı konu için “nev'-i sâni” başlığını kullanmıştır. Kaynak metinde geçen ibareyi ise beyit içinde vermiştir. Diğer yandan mütercimin kaynak metni, harfî bir tercüme metoduyla tercüme etmeye çalıştığı da dikkat çekmiştir:

İki kısım oldu bu yüz 'âmil bil
Ma'nevî birisi lafzî 'âmil

'Âmil-i lafzî olup iki kısım
Kodılar her birine anuñ ism

Birine dindi semâ'iyeye revân
Birine dañı kıyâsiyye hemân

Hem semâ'iyeye ki tokşan bir olur
Zabıt iden anı 'ilme mâhir olur⁴⁴

Âmillere konu lafızların ne manalara geldiği/ne manalar için olduğu gibi tafsilat, bazı manzum tercümelerde göz ardı edilmiştir. Şânî'nin ise bu hususlara tercümesinde yer verdiği görülmektedir. Kaynak metni bire bir aktarma ve tercüme stratejisi yönüyle Şânî'nin tercümesinin tüm tercümeler içinde en başarılı eserlerden biri olduğu söylenebilir. Onun kaynak metni “tam” tercüme etmesinin yanı sıra şairlik vasfının kuvvetli olduğunu görülen bu eserinin; gerek vezinleri kusursuz kullanmaya çalışması gerek edebî sanatlara yer vermesi kısaca edebî kişiliği yönüyle de diğer tercümelere bir üstünlüğü söz konusudur. Şânî, konuların hepsini tercüme ettikten sonra hâtime başlığını açmıştır. O, burada öncelikle: “Âmilleri büyük, küçük herkesin bilmeye muhtaç olduğu ...” anlamına gelen kaynak metnin son cümlesini de tercüme etmiştir. Şair, daha sonra kendisi hakkında birtakım ifadelerde bulunarak esere son bir sebep-i te'lîf yazmıştır.

2.5. Manzûme fî 'İlmi'n-Naḥv

Müellifi bilinmeyen eserin tespit edilebilen tek nüshası Mısır Kahire Kütüphanesi, Hidiv Türkçe Yazmaları, 9089/2 demirbaş numarada kayıtlıdır. Yazım tarihinin aralığına dair eserin mukaddimesinde bazı ipuçları bulunmaktadır. Bura-

→

⁴³ Şânî, *Nazm-ı Avâmili'l- Mi'e*, 16a.

⁴⁴ Şânî, *Nazm-ı Avâmili'l- Mi'e*, 16a.

da müellifin, eseri devrin padişahı II. Selim'in (salt. 974/1566-982/1574) oğlu III. Murad'ı (salt. 982/1574-1003/1595) uzun uzadıya övdükten sonra sultanın yakınlarından ve onun katında makbul olduğunu söylediği Zeyrek Ağa'ya⁴⁵ (ö. ?) ithaf ettiği görülmektedir. Buna göre eser, III. Murad'ın tahtta olduğu 982/1574-1003/1595 yılları arasındaki bir zaman diliminde yazılmış olsa gerektir.

Mensur olan mukaddimede müellif, hamdele ve salveleye uzun bir şekilde yer vermiştir. Salât ve selama geçmeden önce ise gazel nazım şekliyle 6 ve 5 beyitlik iki na't söylemiştir. Akabinde Cürçânî'nin kitabını nazma aktarmak istediğini dile getirerek bir nevi tercümenin sebep-i te'lîfine değinmiştir. Bu kısımlardan sonra hamdele ve salvelenin bulunduğu 8 beyitlik bir gazele yer vermiş, âmillere dair taksimin yer aldığı başlıkla konulara giriş yapmıştır. Başlıklandırmada dikkat çeken nokta; mütercim, konuları kaynak metindeki gibi tek tek başlıklara ayırmak yerine bazen tek bazen de birkaç konuyu aynı başlık altında (nev'-i sâni ve sâlis gibi başlıklarla) kaynak metinden farklı şekilde işlemesidir:

Mütercim, başlıkların altındaki beyitlerin bazısında aynı bazısında farklı vezinler kullanarak gazel nazım şekliyle tercümesini yapmıştır. İlk iki na't hariç başlıkların son beytinde, o gazelde kullanmış olduğu vezni bir mısra ile söylemiş (taktî' mısra)⁴⁶ diğer mısra da ise duada bulunmuştur. Buna göre mütercim, dokuz başlıktan oluşan 73 beyitlik eserindeki manzumeleri, "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün"; "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" ve "fe'ülün / fe'ülün / fe'ülün / fe'ül" kalıplarını kullanarak yazmıştır.

Eksik yönleri bulunmakla birlikte eser, kelimesi kelimesine yapılmaya çalışılan bir tercüme niteliğindedir. Öte yandan mütercim, bazı konuları ayrıntılı işlemiş, âmile konu olan lafzın ne manaya/manalara geldiğini de bütün bablar (ikinci nev', beşinci nev' gibi) için uygulamamıştır. Yani bu yönde bir ihtisara gitmiştir. Şu da var ki elimizdeki nüshanın müellif hattı mı yoksa müstensih hattı mı olduğunu bilmemekteyiz. Nitekim tercümelerin yapıldığı varak kenarlarında tam bir tercüme yansıtabilecek açıklamalar, kayıtlar ve konulara dair Arapça örnekler yer almaktadır. Nüsha eğer müellif hattı ise mütercim yer yer daraltmaya giderek temel muhteva aktarımını öncelemiş olsa da sayfa kenarında verdiği notlar ile bu eksikliği gidermeye çalıştığı söylenebilir:

⁴⁵ Cücelik mevkiinde olup iç hazinedarbaşı görevinde bulunan Zeyrek Ağa'nın asıl adı Abdurrahman b. Mustafa'dır. III. Murad'a yakınlığı (musâhib) ile tanınan Cüce Zeyrek Ağa'nın sultan ile müellifler arasında aracı olduğu da görülmektedir. Nitekim sultan tarafından telif ve tercüme edilmesi buyrulan eserleri Zeyrek Ağa'nın müelliflere bildirdiği gibi bazı müelliflerin eserlerini onun vasıtasıyla sultana sundukları, bu yönüyle onun yazarlar için bir hami olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bk. Uğur Öztürk, *III. Murad Dönemi Yazılı Kültürü* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 227-232; Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitapları", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002), 50-51.

⁴⁶ Telif sebeplerini genellikle açıkça belirtmeler de sebepleri arasında yer almayan yazarın bu usulü, manzum sözlüklerde olduğu gibi mütercimlerin manzum tercümeleriyle okuyucuya aruzu öğretme amacını güttüklerini de akla getirmektedir.

Bâ kâsem içündür üç harf oldu iştîsnâ için
Evvelâ hâşâ durur biri hâlâ biri 'adâ

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Derd-i cehlûne ideğör ma'rifet ile devâ⁴⁷

Manzum tercümesi incelendiğinde mütercimnin nazım dili ve tekniği yönünden başarılı bir şair olduğu dikkat çekmektedir. İncelenen diğer tercümelerde kullanılan dil daha sade iken özellikle mukaddime ve söylemiş olduğu iki na'tta ağıdalı bir dil kullanması (Arapça ve Farsça kelimelerin ve terkiplerin çokluğu gibi), vezin kullanımındaki başarısı, söyleyiş tarzı vb. özellikleri ile nazım sanatına hâkim olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle eserdeki tercüme kısımlarının dışındaki ifadeler 16. yüzyıl şiir dilinin özelliklerini yansıtmaktadır. Uslubu ise didaktik metinlerin açıklayıcı, telkin edici, dikkat çekici, uyarıcı, talimî vb. niteliklerine sahiptir.

2.6. Manzûm 'Avâmil

Edirneli Dâî'ye⁴⁸ (ö. 1014/1605-06)⁴⁹ ait olan eserin tespit edilebilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY6537 demirbaş numara kayıtlıdır. Dâî, 153 beyitlik eserin ana iskeletini mesnevi nazım şekliyle ve -problemlili gözükmekle birlikte- "fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün" kalıbıyla kaleme almıştır.⁵⁰ 144. beytine göre müellif eseri, "نظم احد" terkinindeki harflerin toplamı olan 1003/1595 yılında yazmıştır. Yazar, mahlasını da eserin çeşitli yerlerinde zikretmiştir. Besmele, hamdele, salve kısmından sonra eseri yazdığı dönemde padişah olan III. Mehmed'e (salt. 1003/1595-1012/1603) de duada bulunmuştur.⁵¹ Ezber kolaylığı sağlaması, daha öncekilerin manzum söz söylemesi gibi hususlara işaretler yazar, nazımın ve 100 âmili bilmenin önemine dikkat çekmiştir. Sonrasında ise âmilleri tasnif ve taksim ederek konuları nevi başlıkları altında ele almıştır. Dâî, eserinde âmillerin dışında lâm-ı ta'rîf ve atıf harfleri ile ilgili ayrı başlıklar açarak kaynak metni tercümesinde genişletmeye gitmiş, bunların yanı sıra "Pend ü Şekvâ, Târihu'n-Nâzım, Sebeb-i iktisâr ve İltimâs-ı du'â" başlıklarına da yer vermiştir:

Nazmı hıfz itmek olmağın âsân

⁴⁷ *Manzûme fî 'İlmi'n-Nahv* (Mısır: Mısır Kahire Kütüphanesi, Hidiv Türkçe Yazmaları, 9089/2), 47b.

⁴⁸ Asıl adı Mehmed olan, Sûfîzâde denmekle bilinen, hatiplik ve hocalık yapan Dâî için bk. Rıdvan Canım, *Edirneli Şairler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 229-230.

⁴⁹ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Mehmed b. Ahmed olarak tanıttığı ve Türkçe manzum *el-'Avâmil* tercümesini zikrettiği Dâî'nin vefat tarihi olarak 1024/1615-16 yılını vermiştir. Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, haz. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2/1179-1180.

⁵⁰ 141-144. beyitler arasında kât'a nazım şekliyle eserin yazım tarihine ebced ile işaret eden iki beyitlik bölüm yer almaktadır. Tarih düşürme kısmından sonra eser yine mesnevi nazım şekliyle devam etmektedir.

⁵¹ III. Mehmed'in 16 Cemaziyevvel 1003/27 Ocak 1595 tarihinde tahta çıktığı bilindiğine göre Dâî'nin eserini, bu tarih ile 1003 hicri yılının son günü olan 30 Zilhicce 1003/5 Eylül 1595 tarihi arasındaki bir zaman dilim içinde yazdığı söylenebilir.

Niçeler itdi nazmla tibyān

‘Abdi Dā‘i de anı iḥvāna

Diledi nazm ide faḳīrāna⁵²

İtdi ḫatmi müyesser ol Mevlā

Oldı tārīḫ-i ḫatmi “**naẓm-i eḫad**”⁵³

Dâî; açık, anlaşılır ifadelerle ve konunun önemine dikkatlerle bilhassa çocuklar için kaleme aldığı eserinde kaynak metni tüm yönleriyle Türkçe olarak nazma aktarma gayreti içinde olmuştur. O, -kaynak metindeki konu örnekleri hariç-⁵⁴ bazı tercümelerde bulunmayan âmillerin sayısı, âmillerin birden fazla olan anlamları, hangi durumlarda hangi anlama işaret ettikleri, âmillerin adlandırılma (örneğin fiile benzeyen harfler) nedenleri, sayıların temyîzi gibi hususlara ayrıntılarıyla yer vermiştir. Bu yönüyle de onun nazım diliyle mümkün merteye sadık, harfi harfine/lafzî bir tercüme stratejisi izlediği görülmektedir:

Nev‘-i rābi‘ ki yedi ḫarf elḫaḳ

Naşb ider ism-i müfredi ancaḳ

Biri vāv ma‘nāsı ma‘a ammā

Oldı illāya ma‘nā istiṣnā⁵⁵

2.7. Manẓūme-i ‘Avāmilu’l-Mi‘e

Eserin Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, Bayazıt, 05 Ba 1853/11; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Denizli, 289/5 ve Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, R-8685/2 demirbaş numaralarda kayıtlı üç nüshası tespit edilmiştir. Amasya nüshasının kütüphane kaydında müellifin ismi Ahmed b. Muhammed b. Abdülazîz el-Endelüsî (1038/1628’de sağ) olarak geçmektedir. Fakat eserin herhangi bir yerinde müellif ismine dair kayıt yer almamaktadır. Kütüphanedeki kayıttaki müellifin neden böyle kaydedildiği de bilinmemektedir. Şu da var ki *Keşfü’z-Zünûn*’dan nakille Arapça sarf ilmine dair telif edilen *Binâ* adlı esere, Abdülazîz el-Endelüsî’nin sağ olduğu belirtilen 1038/1628 yılında bir şerh yazdığı bilgisi verilmektedir.⁵⁶ Eser, kütüphane kataloguna muhtemelen bu bilgiye binaen

⁵² Dâî, *Manzum Avamil* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY6537), 1b.

⁵³ Dâî, *Manzum Avamil*, 7b.

⁵⁴ Ana metinde örnekler bulunmasa da nüshanın derkenarında konularla ilgili örneklere ve bazı açıklamalara rastlanmaktadır.

⁵⁵ Dâî, *Manzum Avamil*, 3b.

⁵⁶ Şükran Fazlıoğlu, “Ta’lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı”, *Divan İlmi Araştırmalar* 18 (2005/1), 142; Mehmet Çakır, “Binâü’l-Ef’âl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/179.

kaydedilmiştir. Fakat yine de tercümenin bu müellife aidiyeti hususunda herhangi bir emare ile karşılaşılmamıştır.

Mesnevi nazım şeklinin kullanıldığı 267 beyitlik eser, "fa'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eserin sadece 73 beyti Cürçânî'nin el-'Avâmil'inin tercümesidir. Geri kalan 194 beyitte yine Arapça gramerine dair temel kaynaklardan olan el-İzhâr (nahiv) ve Binâ (sarf) eserlerindeki konular ele alınmıştır. Dolayısıyla kapsamı Abdülkâhir el-Cürçânî'nin el-'Avâmil'ine yapılan tercüme-ler olduğu için çalışmada sadece 73 beyitlik kısım incelemeye tabi tutulmuştur.

Mütercim, âmillerin taksiminden sonra bazı konuları işlemiş, ilk on neviye beyit içlerinde, diğer nevilere üst başlıklar halinde yer vermiştir. Eserde, sadece âmillerin ne oldukları ve işlevleri tercüme edilmiş, âmile konu olan lafızların ne manaya/manalara geldikleri konusuna bütün nevilerde değinilmemiş ve bu yönde bir kısaltmaya gidilmiştir. Nitekim tercümede birinci nevide harf-i cerlerin sayısı ve bu harflerin ne manalar için olduğu söylenirken örneğin ikinci, üçüncü, dördüncü nevilerdeki âmillere konu olan lafızların ne manalar için oldukları hususları zikredilmemiştir:

Ma^cnâsı bânuñ sekizdür ey ahi

Biri ilşâk isti^cânetdür dağı

Biri şuhbet hem tekâbül ta^cdiye

Biri zarfiyyetdür zâ³'id ile takdiye⁵⁷

Mütercimin eserinde serbest bir tercüme metodunu tercih ettiği söylenebilir. Ayrıca diğer eserlerde bulunmayan bazı ayrıntılar bu manzum tercümede bulunmaktadır. Öte yandan diğer manzum tercümelerde mütercimlerin kaynak metnin çoğunu kelimesi kelimesine çevirse de tercüme etmediği bazı kısımlar olabilmektedir. Bu tercüme ise örneğin; on birinci nevideki ismini ref' haberini nasb eden ef'âl-i mukârebenin haberlerinin muzârî' fiili ya da on ikinci nevideki medh ve zemm fiillerinin fâilinin (ism-i cinsin) lâm ile marife olması gerektiği gibi ayrıntılara da yer vermiştir:

On ikinci fi^c'l-i medh oldu vü zem

Fâ^c'ili bi'l-lâm mu^carref oldu hem⁵⁸

2.8. Manzûme-i 'Avâmil

Eserin tespit edilebilen tek nüshası Milli Kütüphane, 06 Hk 3963/2 demirbaş numarada kayıtlıdır. Son varakta mütercimin **Ahmed** mahlasını kullandığı görülmektedir. Mesnevi nazım şekli kullanılan 63 beyitlik eserini müellif, "fâ'ilâtün /

⁵⁷ Ahmed b. Muhammed b. Abdulaziz el-Endelüsî, *Manzûme-i Avâmilü'l-Mi'e* (Amasya: Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, Bayazıt, 1853/11), 71b.

⁵⁸ Abdulaziz el-Endelüsî, *Manzûme-i Avâmilü'l-Mi'e*, 73a.

fâ'ilâtün / fâ'ilün" kalıbıyla yazmıştır. Son varaktaki bilgiye göre ise eser, 1048/1638-39 tarihinde tamamlanmıştır:

Biñ kırk sekiz senede şod tamâm
Hâk Te^câlâya şükürler ber-devâm

Ahmediñ yog-ise câh u zerleri

Dânesi dünyâ deger var dürleri⁵⁹

Müellif, eserin girişinde; kendi başıboşluğuna seslenerek içine aniden bu eseri yazma hevesi düştüğünü belirtmiştir. Besmele, hamdele ve salve kısmının ardından döneminin padişahı IV. Murad'a (salt. 1032/1623-1049/1640) duada bulunmuştur. Daha sonra kaynak metnin tercümesine geçerek yüz âmilin taksimini yapmıştır. Başlıkları da beyit içlerinde (nev'-i evvel, nev'-i sâni ...) vermiştir. Tercümede ilk göze çarpan; mütercim, Cürcânî'nin *el-'Avâmil*'ini esas almasına rağmen harf-i cerlerin 17 değil de 19 olduğunu söylemesidir. Fakat buna rağmen eserde 17 harf-i cer saymıştır. Ayrıca "lâm" harf-i cerrini saymamıştır.⁶⁰ Bu durum ya müellif ya da müstensih'in sehbinden kaynaklanmış olabilir.

Mütercim, ta'dât türü olarak da değerlendirilebilecek eserinde kısmî/muhtasar bir tercümeyi tercih etmiştir. Yani sadece âmilleri, işlevlerini ve âmile konu olan lafızları vermekle yetinmiş, ayrıntıya girmemiştir. Sade ve açık bir dilin kullanıldığı eserde kısa cümlelerle konuların aktarımı amaçlanmıştır. Bu özellikte olması eserin bir amacının da öğrenciler için yazılmasından ileri gelmektedir. Nitekim mütercim de bu hususu bizzat ifade etmiştir:

Nev'-i şâni altı harfdur ey püser
İsmini naşb haberin merfû^c ider

İnne enne leyte lâkinne le^call

Hem *ke-enne* bil ^cavâmil olma dâll⁶¹

2.9. Tercümetü'l-'Avâmil

Eserin ulaşılabilen tek nüshası İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_K.001142/10 demirbaş numarada kayıtlıdır. Serlevhadaki başlıkta ve beyitlerde geçtiğine göre eserin yazarı Sıhhatî'dir. Telif tarihi bilinmemekle birlikte; eserin 17. yüzyılda yazıldığı ve müellifinin de -biyografi/bibliyografi kaynakları bu eserini zikretmese de- 1104/1692-93 yılında vefat eden ve Tokatlı Abdüllatif isimli Sıhhatî olduğu iddia edilmiştir.⁶² Mesnevi nazım şeklini kullandığı 60 beyitlik eserini Sıhhatî,

⁵⁹ Ahmed, *Manzûme-i Avâmil* (Ankara: Milli Kütüphane, 06 Hk 3963/2), 10b.

⁶⁰ Mütercim, "vâv" ve "rubbe" harf-i cerlerini de iki kez yazmıştır.

⁶¹ Ahmed, *Manzûme-i Avâmil*, 9a.

⁶² Sıhhatî ve eser hakkında yapılan ilgili çalışma için bk. Bünyamin Ayçiçeği, "Tokatlı Abdüllatif

“fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” kalıbıyla kaleme almıştır. Besmeleyi içeren Arapça ve Farsa mülemma bir beyitten⁶³ sonra başlayan eserde müellif, doğrudan âmillerin 100 adet olduğunu dile getirmiştir. Bu âmillere ilgili taksimi yapmasının ardından ise başlıksız bir şekilde ilgili konuları ele almıştır:

İsm-i tām oldı yedincisi anıñ kıl temmeti
Ma^cneviyye mübtedâ ile haberdür **Şihhâtî**⁶⁴

Kaynak metnin nazma aktarılması, dolayısıyla esere tercüme stratejisi açısından bakıldığında Sıhhatî, kelimesi kelimesine bir metodu izlemeye çalışmakla birlikte yer yer serbest tercüme yolunu da izlemiştir. Bu yönüyle de eser, ana konular ve kaideler muhafaza edilmekle beraber eksiltmelerin olduğu bir tercüme hüviyetindedir. Örneğin mütercim, harf-i cerlere yahut ismini nasb haberini ref eden harflere müteallik lafızların hangi manaları içerdiğini tek tek saymışken, bu manalara dair açıklamalar, örnekler, lafızların yer aldığı gruba verilen başka isimler, bu isimlerin verilme nedenleri, sayıların temyizi ve müzekkerlik-müenneslik halleri gibi ayrıntılı hususlara yer vermemiştir. Bunun yanı sıra örneğin “rubbe” harfinin kelamın başında bulunduğu zaman cer amelinde bulunabildiği; “metâ ve mehmâ” lafızlarının zaman; “eyne” lafzının ise mekân manası taşıdığı gibi ayrıntılı hususlara da yer vermiştir:

Rubbedür altıncı harfi ma^cnisi taqlıldür
Her kelâma şadr olur ekşer vukû^cî kıledür⁶⁵

Oldı dördüncisi *mehmâ* kim zamân ma^cnāsına
Hem beşincisi anuñ zarf-ı mekân ma^cnāsına⁶⁶

2.10. 'Avâmil Terceme-i Manzûmesi

Eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY01304 demirbaş numarada kayıtlıdır.⁶⁷ Abdürrahim Rahmî'ye (ö. 1223/1807-08) ait olan tercüme, Ramazan 1215/1801 tarihinde yazılmıştır.⁶⁸

→

Sıhhatî'nin (ö. 1104/1792-93) Manzum Avâmil Tercümesi", *Tokat Sempozyumu V Bildiriler*, ed. Coşkun Yılmaz (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2023), 2/481-490.

⁶³ Eser hakkında yapılan çalışmada bu beyit de esere dâhil olarak gösterilmiştir. Fakat eserin kaleme alındığı vezinden farklılığından ve başlığındaki "Tercemetü'l-'Avâmil li-Şihhâtî Efendi Sellemehullâh" ibaresinden hareketle nüshayı müellifin istinsah etmediği düşünüldüğünden, başlık gibi kırmızı mürekkeple yazılan bu beyti de müstensihin kaleme almasının yüksek ihtimal olduğu kanaatindeyiz.

⁶⁴ Sıhhatî Efendi, *Tercümetü'l-Avamil* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_K.001142/10), 75a.

⁶⁵ Sıhhatî Efendi, *Tercümetü'l-Avamil*, 73a.

⁶⁶ Sıhhatî Efendi, *Tercümetü'l-Avamil*, 74a.

⁶⁷ Eserden sonra yine aynı yazar, bizzat kendi ifadesiyle de söylediği üzere nazım sanatı gereği manzumesinde aktarmadığı âmillere dair konuları, ayrıntılı ele aldığı hâmiş/şerh türü mensur bir metin daha yazmıştır.

⁶⁸ Erzurumlu olan Rahmî'nin manzum tercümesi üzerine yapılan çalışma için bk. Gıyasi Babaarslan, "Bir Mahbûba Sevbi Cedîd Giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin Manzum Avamil Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), 310-330. Rahmî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği için ayrıca bk.

→

Rahmî, ezberlemesini de tenbihle eserini, bir süre hocalığını da yaptığı Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey (ö. 1275/1859) için telif ettiğini belirtmiştir. Mesnevi nazım şeklini kullandığı 77 beyitlik eserinde yazar, “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıbını kullanmıştır. Besmele, hamdele, salvele kısımlarından sonra âmillerin 100 tane olduğuna değinmeden Cürçânî’nin eserindeki taksim ve tasnifi nazma aktarmış, başlıklandırmaya gitmeden konuları nevi nevi beyitler içinde işlemiştir:

Seyyid İbrâhîm ‘İşmet Begefendi-zâdeye
Aḥmed ‘Ârif Begefendi server-i âzâdeye

Yâdigâr-ı **Rahmî**-i nâ-kâmdur oldı tamâm
Biñ iki yüz on beşinci sâl der mäh-ı şıyâm⁶⁹

Bir mübârek nüşadur itdüm senüñ-çün terceme
Bir güzel manzûmedür hıfzında iḥmâl eyleme

Kaşr-ı fenn-i naḥv için bu nüşadur muḥkem temel
İstifâde bundan itmiş vâfir a‘lâm-ı üvel⁷⁰

Farsça ve Arapça kelime/lafız kadrosuna yoğun bir şekilde yer verdiği esere tercüme stratejisi yönüyle bakıldığında Rahmî, özellikle kaidelerin örnekleri ya da “istisnâ, istidrâk, temennî, recâ, münâdî, emir, nehiy” gibi kavramlara dair ek açıklamalar⁷¹ açısından eksiltmelerde bulunsa da kaynak metni tam olarak tercüme etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda müellif; âmile konu lafızların manalarına, dil unsurlarına benzerliklerinden dolayı bazı âmil gruplarını tanımlayan başka adların verilme nedenlerine, âmillerin amel edebilme şartlarına, örneğin leyse’ye benzeyen “mâ” âmilinin nefy-i hâl için olduğu ve âmilin haberine “bâ” harfinin geleceği, sayıların temyizi ile müzekkerliği ve müennesliği gibi bazı tercümelerde olmayan çoğu ayrıntıya yer vermiştir:

Belhe da^c emhil rüveyde *düneke* hâ ey ferîd
Ḥuz ^c*aleyk* elzem demek *ḥayyehele* ey iti’ş-şerîd⁷²

→

Abdülkadir Erkal, *Erzurum’un Yüzleri Erzurumlu Abdürrahîm Rahmî* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015); Ali Duman, “XVIII. Yüzyılda Yaşamış Âlim Bir Şair: Erzurumlu Rahmî ve Divanı”, *Turkish Studies* 12/15 (2017), 297-320.

⁶⁹ Rahmî Abdurrahîm Erzurumi, *Avamil Terceme-i Manzumesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY01304), 5a.

⁷⁰ Rahmî Abdurrahîm Erzurumi, *Avamil Terceme-i Manzumesi*, 4b.

⁷¹ Yazar, metinde az da olsa bazı kaynak metinde de bulunan Arapça ibarelerle konulara dair örnekler vermiştir.

⁷² Rahmî Abdurrahîm Erzurumi, *Avamil Terceme-i Manzumesi*, 3b.

Mâ teḡul fi'l-cübbi yesme^chu ve *men* yesma^c yeḡal
Eyyühüm yükrimke tükrimhü kezā ḡarbu'l-meṡel⁷³

2.11. Manzûm 'Avâmil-i Cürçânî Tercümesi

Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye, 532/2; Kasidecizade 567/1 ve Mihrişah Sultan 439/5 demirbaş numaralarda kayıtlı üç nüshasına ulaşılabilmiştir. **Celâlî**'ye⁷⁴ ait olan eserin yazım tarihi bilinmemektedir.⁷⁵ Mesnevi nazım şekliyle kaleme aldığı 174 beyitlik eserinde müellif, "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" kalıbını tercih etmiştir. Besmele, hamdele ve salvele kısımlarından sonra kelamın 28 harf ile terkip ve mananın/muradın da bu kelam üzerinden inşa edildiğinden hareketle harflerin önemine edebî bir dil kullanarak dikkat çekmiştir. Harf, fiil yahut isim olan âmillerin de yerine göre ref', nasb, cer ve cezm edebilme özelliğine sahip olduğunu dile getirerek eserine girizgâh yapmıştır:

Muhtaşar mergûb olupdur kılma taṡvîl-i kelâm

Ey **Celâlî** sâkin ol geldi maḡall-i ihtitâm⁷⁶

Ger dehânından kişiniñ şâdir olmasa cevâb

Maḡzenü'l-esrârdan olmaz ḡaḡîḡat feth-i bâb

Her kaçan kil-k-i debîr olsa varakda kaṡre-rîz

Şanasın baḡr-i sefid üzre aḡar kara deñiz⁷⁷

Girizgâhtan sonra "sebeb-i te'lîf" başlığıyla müellif eseri yazmadaki sebep ve amacına değinmiştir. Buna göre Celâlî, öncelikle Cürçânî'nin âmilleri tarif eden güzel bir eser kaleme aldığını belirtmiştir. Fakat mensur olduğu için bu eseri okuyanların metni ezberlemede ve konuları tatbik aşamasında zorluklar, zahmetler çektiğine atıf yapmıştır. Zira ezberlenme ve hâtırda kalma noktasında nesrin müşkülleri bulunmaktadır. Diğer yandan insanlar nesre oranla nazmı ezberlemeye daha yatkındırlar. Nesir, ezberlense dahi kısa sürede unutulabiliyorken nazmı ezberlemek ve bu ezberi muhafaza etmek daha kolay olabilmektedir. Müellif, bu sebeplere binaen önce mübtedî olarak isimlendirdiklerinin, sonrasında diğer kişilerin istifade edebilmeleri için *el-'Avâmil*'i manzum olarak Türkçe'ye tercüme ettiğini söylemiştir. Görüldüğü üzere geleneğin takipçisi olan Celâlî, mensur ile manzum kelamın

⁷³ Rahmî Abdurrahim Erzurumi, *Avamil Terceme-i Manzumesi*, 3a.

⁷⁴ Biyografi/tezkiye türü kaynaklar incelendiğinde Celâlî mahlasını kullanan divan, halk/âşık, tekke edebiyatı sahalarına mensup şairlere rastlanmakla birlikte hiçbirinin böyle bir eser kaleme aldığından bahsedilmemektedir.

⁷⁵ Hamidiye, 532/2 demirbaş numaradaki mecmuadaki diğer eserin istinsahı olarak 1010/1602 tarihi kayıtlıdır.

⁷⁶ Celâlî, *Manzûm Avâmil-i Cürçânî Tercümesi* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye, 532/2), 98b.

⁷⁷ Celâlî, *Manzûm Avâmil-i Cürçânî Tercümesi*, 94a.

özelliklerine, iki kelam arasındaki farka ve nesri nazma aktarmanın tüm pratik faydalarına tercümesinde bizatihi değinmiştir:

Ḥazret-i Şeyhü'l-imâm anları te³lîf eylemiş
Bu °avâmil faşlını bir ḥüb ta^crîf eylemiş

Anı gördüm okıyan ḥıfzında çok °usret çeker
Hem maḥallinde °amel itdirmede zaḥmet çeker

Neşr olıcaḳ ḥıfzı zîrâ ḥâtıra müşkil olur
Nazmı ezber kıılmağa her kimsene mâ³il olur⁷⁸

Mütercim, sonrasında 100 âmilin taksim ve tasnifini yapmıştır. Bu taksim ile tasnife, kaynak metin ve erek metin uyumu yönüyle bakıldığında Celâlî'nin kaynak metni tama yakın bir şekilde tercüme ettiği görülmektedir. Mütercim, bu taksimin ardından eserdeki konuları ise Cürçânî'den bazı yönleriyle farklılık gösteren başlıklarla ele almış, nazım dilinin kaidelerine, üslup ve anlatımına özen göstererek kaynak metni tercüme etmiştir. Örneğin ismi cer eden harfler bahsinde kaynak metinde geçen ve kısa olarak nitelendirilebilecek: "Ḥurûfun tecurru'l-isime faḳaṭ" ibaresini Celâlî:

Bu ḥurûf-i cârre on yedi ḥarf olur tamâm
Cerr ider her ḳanḡi isme dâḡil olsa ve's-selâm⁷⁹

şeklinde bir beyit ile tercüme etmiştir. Bunun dışında bazen Cürçânî, bir âmilin teşekkül ettiği lafızları anlamlarıyla birlikte tek tek sayarken mütercim; - yine harf-i cerlerde görüldüğü üzere- ilgili lafızları, kaynak metindeki sıralamalarda değişiklikler yaparak toptan saymış, bu lafızların taşıdığı anlamları ise sonraki beyitlerde vermeyi tercih etmiştir. Özellikle birden fazla mana taşıyan lafızların ilgili manalarına da yer verme açısından bakıldığında Celâlî'nin tercümesi, diğer manzum tercümelere oranla daha tam bir nitelik taşımaktadır. Öte yandan kaynak metinde olup nazma aktarılmayan bazı kısımları mütercim, konuların başlıklarına yazmayı seçerek bu yöndeki eskikliği gidermeye de çalışmıştır.⁸⁰ Bazen bir meselede farklı görüş/görüşler var ise ilgili görüşte olanların bizzat zikretmek yerine konudaki ihtilafın varlığını genel ifadelerle aktarmıştır.

Celâlî, kaidelere konu olan lafızların kaç adet olduğunun -kaynak metinde yer almasa da- okuyucunun aklında kalabilmesi adına altı yön, haftanın günleri,

⁷⁸ Celâlî, *Manzûm Avâmil-i Cürçânî Tercümesi*, 94b.

⁷⁹ Celâlî, *Manzûm Avâmil-i Cürçânî Tercümesi*, 95a.

⁸⁰ Örneğin kaynak metinde, ismini nasb, haberini ref' eden lafızların fiiller gibi ref' ve nasb etme özelliği bulunduğu için "el-ḥurûfu'l-müşebbehe bi'l-fi'l" olarak adlandırıldığı hususu konunun sonunda ele alınmışken ilgili yeri Celâlî, ibareye konunun başlığında yer vermiştir.

dört rûkn gibi günlük hayattan örneklendirmelere de yer vermiştir. Sonuç olarak kaynak metinde “istisnâ, münâdî, emir, nehiy” gibi kavramların tarifi yapılmışken erek metinde bunların yer yer tercüme edilmemesi ya da konu örneklerinin verilmemesi gibi⁸¹ bazı eksiklikler; genellikle vezin, kafiye kısaca nazım teknikleri gereği takdim ve tehirler veya bazı harflerde vaki olan ihtilafların zikri gibi eklemeler görülebilse de Celâlî'nin serbest tercümeden ziyade kelimesi kelimesine bir tercüme stratejisi izlemiştir. Bu yönüyle mütercimnin tercümesinde daraltma yahut genişletme ameliyesine çok fazla girmedeği ve kaynak metni, istifadesine sunmak istediği kişilere manzum ve Türkçe bir şekilde aktarma amacı güttüğü söylenebilir:

Hâlet-i teşbih için bulmuş *ke-enne* istihâr
Harf-i *lâkinne* hem istidrâk içündür âşikâr

Şol cevâb içre tegâyürde ki'vveli iki kelâm
Anlarıñ mâ-beynine dâhil olur virir nîzâm

Nev^c-i râbi^c yedi harf üzre olupdur muntazam
Haftanıñ her gününe bir harf olmuş munkaşam⁸²

2.12. Manzûm 'Avâmilü'l-Mî'e Tercümesi

Eserin Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, 2676/2 demirbaş numara kayıtlı bir nüshası tespit edilebilmiştir. Son beyte göre eserin müellifi İbrâhîm Efendi b. Hacı Emîr'dir. Yazım tarihine dair bilgi ise bulunmamaktadır. Müellif, açık bazı lafızları dile getirmeyi ve manaları beyan etmeyi dilediğini nazar ehline göstermek için (Şeyh) Cürçânî'nin sözlerini muhtasar şekilde nazma dizmiştir. Ayrıca Şeyh'e göre âmiller 100 olduğu için o da eserini lafzî ve mânevî olmak üzere 100 beyit olarak nazmettiğini belirtmiştir. Buna rağmen mesnevi nazım şekliyle ve “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” kalıbıyla kaleme alınan eser, bu nüshaya göre 98 beyitten müteşekkildir:

Hem semâ'iden tamâm noksân biri
Kıl kıyâsîden yedisini geri⁸³

Didi İbrâhîm bin Hâcî Emîr

Bunları yâd idene Hâk dest-gîr⁸⁴

⁸¹ Bunun yanı sıra teşbih ifade eden “ke-enne”, istidrâk anlamı içeren “lâkinne”, mümkün yahut mümteni' herhangi bir şeyin olmasını istemek demek olan “temennî”, mümkün bir şeyi talep etmek için kullanılan “le'alle” vb. lafızların kaynak metinde de geçen ilgili manaları nazma aktarılmıştır.

⁸² Celâlî, *Manzûm Avâmil-i Cürçânî Tercümesi*, 95b.

⁸³ İbrâhîm Efendi b. Hâcî Emîr, *Manzûm Avâmilü'l-Mî'e Tercemesi* (Kastamonu: KastamonuYazma Eser Kütüphanesi, KHK, 2676/2), 48a.

Her ne kadar Cürçânî'nin eserine göre tasnif etmiş olsa da mütercim, başlıklara ayırarak konuları işleme usulünü tercih etmemiştir. Bunun yerine nevilere (nev'-i evvel, nev'-i sâni gibi) beyit başlarında yer vermiştir. Müellif, *el-'Avâmil*'i ayrıntılı olarak tercüme etmeye çalışmıştır. Tercümede yer yer lafzî yer yer de serbest bir tercüme yolunu izlemiştir. Genel anlamda ise kelimesi kelimesine tercüme edilen ibareler göze çarpmaktadır. Örneğin konular bittikten sonra âmillerin toplamının yer aldığı ibarede Cürçânî'nin: “**عامل منة فالجمله**” ibaresini mütercim: “**Yüz olur cümlesini** bilesin” şeklinde aynen tercüme etmiştir.⁸⁵ Başka bir örnek ikinci nevidedir. Burada Cürçânî: “İkinci nevi ismi nasb haberi ref' edenlerdir, bunlar da altı harftir.” derken erek/hedef metin bu kısmı yine nazım dili özelliklerinden ötürü “ikinci nevi altı harftir, ismini nasb haberini ref' eder” şeklinde tersinden tercüme etmiştir. Nazım sanatı kullanılarak yapılan tercümelerde bu miktarda bir tasarrufun normal karşılanması gerektiği kanaatindeyiz.⁸⁶ Bazı tercümelerde nazma aktarılmadığı görülen; âmile konu lafızların ne manalara geldiği gibi ayrıntılar bu tercümede ele alınmıştır. Eserde bazen daraltmaya gidilerek muhteva aktarımıyla yetinildiği de görülmektedir. Mütercim az da olsa kaynak metinde olmayan bazı ayrıntılara yer vererek tercümesine ekleme yapmış ve bu vesileyle konulara vâkıf olduğunu göstermiştir:

Ender anda **maşdariyyet ma' nâsı**

Biz diyelim dimez ise ba'c'zısı⁸⁷

2.13. 'Avâmil-i Manzûm

Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 02675/5; Esad Efendi 03576/1; Pertevniyal 486, 34 Atf 2515/7; Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B4331/9 ve Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 8291/2 demirbaş numaralarda kayıtlı altı nüshası tespit edilmiştir. Kayıtlarda eserin müellifi olarak “Yahyâ, Şeyh Yahya ve Şeyhülislam Yahya” isimleri geçmektedir. Kaynaklarda Şeyhülislâm Yahyâ'nın (ö. 1053/1644) böyle bir eserinden bahsedilmediğinden ve kütüphane kayıtlarındaki muhtemel karışıklık ya da yanlışlıktan dolayı tercümenin ona aidiyeti hususunda net bir şey söylenememektedir.

Kaside nazım şeklindeki 36 beyitlik eserini müellif, “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” kalıbıyla kaleme almıştır. Hamdele ve salvele ile eserine giriş yaparak tercümeye başlamış, akabinde âmillerin tasnifine geçmiştir. Hacminden de anlaşıldığı üzere eser, *el-'Avâmil*'in muhtasar bir tercümesidir. Başlıkların bulunmadığı eserde mütercim, sadece âmillerin işlevleri ve âmile konu olan lafızları;

→

⁸⁴ İbrâhîm Efendî, *Manzûm Avâmilü'l-Mi'e Tercemesi*, 50a.

⁸⁵ Bu nüansın belirtilmesinin sebebi; bazı eserlerde bu gibi ibarelerin tercüme edilmemesidir.

⁸⁶ Ayrıca bk. Sadık Yazar, “Osmanlı Dönemi Şiir Tercümesinde Karşılaşılan Biçimsel (Nazım Biçimi, Aruz ve Kafiye) Zorluklar”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, ed. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 248-293.

⁸⁷ İbrâhîm Efendî b. Hâcî Emîr, *Manzûm Avâmilü'l-mi'e Tercemesi*, 49a.

beyit içindeki nev'-i evvel, nev'-i sâñî (...) terkipleriyle ele almıştır. Bu yönüyle müellifin, lafızların ne manaya geldiği gibi detay konularla eseri uzatmak yerine yüz âmilin daha kolay ezberlenerek hafızada sağlamlaşmasını ve unutulmamasını amaçladığı söylenebilir:

Bâğ-ı ʿirfân içre ber-ḥurdâr ola bir dem tamâm
Hıfz idüp bu nazmı kim **Yahyâ**ya eylerse duʿâ⁸⁸

Nevʿ-i ḥâmis dört ḥurûfdur naşb-ı müstaḥbel ider
En izendür daḥı *keyle len* dürür bil ḥâliyâ⁸⁹

2.14. Manzûme-i 'Avâmilü'l-Mi'e

Eserin tespit edilebilen tek nüshası; Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 8243/2 demirbaş numarada kayıtlıdır. Müellif ya da yazım tarihine dair herhangi bir bilginin bulunmadığı nüshada aşırı derecede rutubetlenme vardır ve bu da eserin tam anlamıyla incelenmesine fazla imkân vermemektedir. “Fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” kalıbının kullanıldığı 39 beyitlik eser mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu eser de *el-'Avâmil*'in muhtasar/eksik bir tercümesi hüviyetindedir. Tercüme, ayrıntılı konulara yer vermediği gibi âmillerin son bölümü olan mânevî âmillere de değinmemiştir. Konular için üst başlıklandırılmaya gidilmemiş, bunlar (nev'-i evvel, nev'-i sâñî gibi) beyit içlerine yerleştirilmiş, âmilin ameli hususunda da farklılıklara rastlanmıştır:

Nevʿ-i şâñî altı ḥarfdür ser-be-ser
İsmi menşüb itdi merfûʿu'l-ḥaber

İnne enne ke-enne leyte daḥı
Hem *leʿalle* daḥı *lâkinne*'y aḥi⁹⁰

2.15. Manzûm 'Avâmil

Eserin ulaşılabilen tek nüshası Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2319/2 demirbaş numarada kayıtlıdır. Bu tercümenin de müellifi ya da telif/istinsah tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁹¹ 80 beyit olup mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserde müellif, “mefâ'ilün / mefâ'ilün / fe'ülün” veznini kullanmış, tercümeyle başlamadan önce besmele, hamdele, salvele ile esere klasik bir giriş yapmıştır. Girişten sonra aklına gelen bir “fi-

⁸⁸ Yahyâ Efendi, *Nahve Dâir Manzûme* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, B4331/9), 115b.

⁸⁹ Yahyâ Efendi, *Nahve Dâir Manzûme*, 115a.

⁹⁰ *Manzûme-i Avâmilü'l-Mi'e* (Manisa: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 8243/2), 67a.

⁹¹ Mecmuanın zahriye kısmında 1221/1806-07 tarihli bir vakıf kaydı yer almaktadır.

kir” sonucu yüz âmilin vasıflarını aktardığını belirtmiştir. Ayrıca bu fikrin sebepleri üzerinde de durmuştur. Buna göre nahiv ilminin kaidelerine dair Cürçânî’nin Arapça neşrettiği eserin, mensur olması hasebiyle ezberlenmesi meşakkatlidir. Bu yüzden mütercim, Allah’ın yardımıyla (yüz âmilin) daha kolay ezberlenebilmesi ve çocukların da bundan faydalanabilmesi için *el-‘Avâmil* kaidelerini Türk diliyle mümkün mertebe nazma aktardığını söylemiştir:

İdeyim Türki nazm oldukça imkân

Ki mâyl ola aña tab^c-ı şıbyân⁹²

Tercüme eserde müellif başlıklardırmaya gitmemiş, diğer bazı manzum tercümeler gibi konuları beyitlerin içerisinde (nev’-i evvel, ikinci, üçüncü gibi) vermiştir. O, yüz âmilin lafzî ve mânevî şeklindeki ikili tasnifini ve bunların nevilerini aynen zikretmiştir. Kısa vezinlerle mesnevi nazım şeklinin akıcılığı sağlama ve ka-fiye serbestiyeti gibi özelliklerinden yararlanmıştır. Çocukların da nahiv ilmini öğrenmesini gaye edindiğinden tercümede sade dil ve açık bir üslup kullanmıştır. Yer yer birinci mısralarda ilgili konunun ilk parçasını vermiş, ikinci mısra da ise betimleyici, dikkat çekici, bildirici vb. öğelerle tercümesini süslemiştir. Konunun diğer cüzlerini de beyitlere yaymıştır. Aralara bu mısra ya da beyitleri koyması konuya dair merak uyandırmakta ve tercümeye sürükleyici bir hava katmıştır:

Hisâbı çün-ki lafzîñ bilindi

İkidür ma^cnevî dahı bil imdi

Gel imdi lafzî³i taķsım idelüm

Nedür her kısmını ta^clīm idelüm⁹³

Mütercim, kaynak metinden sadece âmile konu olan lafızları ve bunların amellerinin neler olduğu kısımlarını genel anlamda lafzî bir metotla tercüme etmiştir. Nitekim o, âmillere konu olan lafızların manalarına ya da diğer ayrıntılı konulara değinmemiş, tercüme yaparken kısaltmaya gitmiştir. Diğer yandan mütercimin, kısmen kaynak metinde olmayan ayrıntıları işlediği görülmektedir. Örneğin Cürçânî, “ma’nevî” bölümünde yer alan âmillerin iki tane olduğunu söylemektedir. Mütercim ise ma’nevî âmiller konusundaki ihtilafa da değinmiştir. Yazar, kaynak metnin sonunda yer alan ve âmillerin bilinmesinin gerekliliğine dikkat çeken ibareyi de tercüme etmiştir:

Veżi^ci vü refi^ci her zamānuñ

Ġanī olmaz olur muhtācī anuñ

⁹² *Manzûm Avâmil* (Manisa: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2319/2), 17b.

⁹³ *Manzûm Avâmil*, 18a.

Şağîr ü ger kebîr olsa cihânda

Buña °ilminde muhtâc her zamânda⁹⁴

Görüldüğü üzere eserlerin bir kısmı Cürçânî'nin *el-'Avâmil*'ini eksik şekilde Türkçe olarak nazma aktarmıştır. Bu metinler, müterciminin hitap ettiği hedef kitlenin muhtemel ihtiyaçları ve inisiyatifi gözetilerek kaynak metnin ana iskeletini genel itibarıyla yansıttıkları için çalışma kapsamına alınmıştır. Diğer yandan tanıtılan eserlerin dışında nahiv kaideleri ele alan bazı manzum metinlerin içinde âmilleri konu edinen yahut konuyla tamamen ilgili olarak âmilleri manzum bir şekilde sayan ve ta'dât olarak adlandırılabilir kısa eserlere de rastlanabilmektedir. Başlıklarında *tercûme*, *nazm*, *manzûm*, *manzûme* ve/veya *'âvâmil* kelimeleri geçse de yahut bu şekilde künyelense de âmillerin ezberlenmesi için yazılan ilgili türdeki metinler; serbest, lafzî vb. tercüme şekilleriyle kaleme alındıkları düşünülmüştür.⁹⁵

Sonuç

Arap dili eğitim-öğretimi özelinde Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *el-'Avâmil*'inin Osmanlı eğitim müfredatı içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Eserin dil öğretiminde kaynak kitap olarak ders halkalarında okutulmasının yanı sıra yardımcı kaynak niteliği taşıdığı söylenebilecek Türkçe mensur ve manzum tercümeleri de yapılmıştır. Bu bağlamda Türkçe manzum tercümeleri merkezine alan çalışmada 15 tercümenin bir ya da birkaç nüshasına ulaşılmıştır. Farsça kelimeler de bulunmakla birlikte kaynak metnin Arap dilinin gramer kaideleri ile alakalı olmasının da etkisiyle bu tercümeler, çok sayıda Arapça kelime kadrosunu barındırmaktadır. Tercümelerde yer bulan çoğu Arapça lafız, kaynak metin (nahiv) terminolojisine dairdir. Kalan diğer Farsça ve Arapça lafızların bir kısmı konuya ilgi duyanların bilebileceği türden iken bir kısmı da tercümelerin yazıldıkları dönemde dolaşımda olan, hemen herkes tarafından bilindiği farz edilen cinstendir. Dolayısıyla kaynak metindeki tüm lafızların karşılıklarının bulunup erek dile aktarılması ile ilgili değerlendirmenin; yabancı kökenli kelime hususiyetlerinin yanı sıra metindeki bağlam da gözetilerek yapılması gerekmekte, özellikle erek dile aktarımda karşılıkları verilmeyen/verilemeyen lafızların -bilhassa "aynî tercüme" mefhumu dikkate alındığında- manzum tercümelere tam anlamıyla hâle getirdiği düşünülmemelidir.

Kaynak metinde geçmemesine rağmen mütercimler, âmil konusunun ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmek için birtakım yollar izlemişlerdir. Âmilleri bi-

⁹⁴ *Manzûm Avâmil*, 20a.

⁹⁵ Bazı örnekler için bk. *Manzûme-i Avâmil* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2222/3), 41-43; *Manzûm Avâmil* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2151/3), 138b-139a; *el-Avâmilü'l-Mie* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 685/3), 74a; *Manzûme Avâmil* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt, B6536/2), 19b-20b; *Nazm-ı Avâmil* (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKAY01492/03), 41b-42a, 42b.

lene diğer ilimlerinin kapılarının açılacağı; bu ilmin, ilimlerin esası ve ilme talip olan kişilere yüz âmili bilmenin vacip olduğu gibi örneklerle ilgili konuların öneme de fazlaca vurgu yapmışlardır. Yine “aynî tercüme” mefhumunun teorik düzleminde -doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılabilir olmakla birlikte- edebî perspektiften bakıldığında ilgili genişletmeler, şiir dilinin getirdiği bir zorunluluk olarak görülebilir. Nitekim mütercim, öğretici olmayı amaç edindiği manzum eserinde sanatsal yönü ikinci plana atsa dahi dikkat çekici, ikna edici, açıklayıcı, vurgulayıcı vb. anlatım biçimlerini, vezin tutarlılığını ve kafiye uyumunu ya da edebî sanatları kullanmayı ihmal edemeyerek nazmın teknik konularını da göz önünde bulundurmaktadır. Mütercimin *şairlik* vasfı da bu hususta onun önünü açmaktadır. Kanaatimizce manzum bir tercümenin kaynak metni nasıl çevirdiğini tespit ederken bu hususun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu gibi erek metni genişletici ifadeler de tercüme eksikliği ya da fazlalığı olarak görülmemelidir.

Şekil yönüyle bakıldığında tercümelerin hepsinin aruz ölçüsü esas alınarak yazıldığı görülmektedir. Fakat diğer dinî-edebî türlerde sıkça görüldüğü üzere bu tercümelerde de vezin noktasında aksaklıklar görülebilmektedir. Tanıtılan 15 eserin 4’ünde gazel/kaside; 11’inde mesnevi nazım şekli kullanılmıştır. Mesnevi nazım şeklinin kullanılması; rahat, açık, anlaşılır, akıcı söyleyişi yakalayabilme, vurgulamalar yapabilme, muhatabın dikkatini çekebilme gibi açılardan didaktik niteliğindeki manzum tercümelerin dil, üslup ve anlatımlarına da yansımıştır. Bu durum özellikle ezberlenmesi için yazıldığı belirtilen ilgili metinlerden okuyucunun istifade edebilmesi noktasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Şekilsel bir diğer yön olan; başlıklandırma sistemiyle konuları aktarmaya ise 9 tercümeye rastlanmaktadır.

Farklı dilde telif edilen ve öğretiliciliğin esas alındığı mensur bir eserin nazma aktarılacak Türkçe tercüme edilme sebepleri/yazılış felsefesi, ilgili tercümelerde de görülmektedir. Bu doğrultuda mütercimlerden bir kısmı, eğitim-öğretim ve okunma kolaylığı açısından özellikle manzum sözün nesre nazaran daha faydalı olduğunu söylemekte ve taliplerin bu manzum metni esasında ezberlemesini salık vermektedir. Genelde dinî-talimî eserlerde, özelde ise Arap dilinin temel konularının ele alındığı Cürçânî’nin *el-‘Avâmil*’ine yapılan tercümelerde konuları/kaideleri daha iyi ve kolay öğrenmeye yönelik bu gibi hususlar, eğitimde nazmın yerini ve önemini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Bu bağlamda çalışmaya konu kaynak metnin tercüme, Türk edebiyatında dinî-talimî manzum tercüme geleceğine katkı sağlamıştır.

Tercüme stratejisi olarak eksiltme/ihtisarda bulunma, genişletme gibi yollara gidildiği görülen ilgili manzum tercümelerden bazıları tam/tama yakın, bazıları muhtasar, bazıları ise ta’dâd (hemen hemen sadece âmilleri ve amellerini sayan) niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle ilgili tercümelerde kaynak metnin kelimesi kelimesine tercüme edilmesine çalışılan bir şekilde “sadık” ya da kaynak metinden

bazı yönleriyle ayrılarak yapılan “serbest” tercüme metotları kullanılmıştır. Bu tasniflere giren tercümelerde mütercimlerin tasarrufları, kaynak metni tercüme amaçları yahut tercümeyi kimler için yaptıklarının/hedef kitlelerinin (muhâtab) etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan mutlak bir gözle bakıldığında “tercüme” mefhumuna hâlel getirdiği söylenebilirse de nazım sanatının teknik hususiyetleri, nazımdan umulan pratik faydalar ve amacın hâsıl olması itibarıyla manzum tercümelerin kendi içinde tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu ise ilim, kültür ve edebiyat geleneğinde “tercüme” olgusunun çeşitlilik açısından ne derece zengin olduğunun görülmesine de olanak sağlamaktadır. Nihayetinde mensur söz ovasının aksine çeşitli sanatlar, teknikler, yöntemlerden vb. dolayı hareket alanının ve manevra kabiliyetinin daha sınırlı olduğu nazım vadisinde yol alabilme süreci, bu sürecin sebep ve sonuçları *el-'Avâmil'e* yapılan manzum tercümelerde de kendisini göstermektedir. Kaynak metnin tüm yönleriyle ele alınamaması (kaynak metnin mefhumunun nazma aktarılmasıyla yetinilebilmesi ki bu durumu manzum tercüme yazarlarından bazıları da açıkça zikretmiştir) bir yönüyle kusur olarak görülebilmekle birlikte diğer yandan ezber ve akılda daha uzun süre kalıcılık gibi faktörlerle bu kusur avantaja da dönüştürülebilecektir.

Eğitim-öğretimde önemli bir yeri olduğu görülen manzum tercümelerin genele hitap etmekten ziyade daha özel muhataplara yazıldığını söylemek mümkündür. Bu muhataplar da muhtemelen ders halkasındaki talebelerdir. Nitekim ilgili sahaya dair temel, genel yahut özel konuların, ezber metoduyla öğrenilmesi amaçlanan ve kaynak metne nazaran eksik yanları bulunabilen ilgili tercümelerde olası eksikliklerin giderilmesi ve kaynak metinden istifadenin sağlanması; yapacağı açıklamalarla bu talebelerin sorumluluğunu yüklenen kişilerin marifetiyle gerçekleşecektir. Bu hususun yansımaları özellikle manzum tercümelerde açıklanmayan/açıklanamayan kaynak metindeki kavramların anlaşılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla tercümelerin ders halkalarındaki ilim yolcuları için yazıldığı ve spesifik muhataplarının bu kişiler olduğu söylenebilir. Bahsedilen durumun benzeri örneğin bizatihi *el-'Avâmil'in* manzum tercümesini yapıp kaynak metindeki konu misallerini tercümesine alamayan Erzurumlu Rahmî'nin eserinde görülmektedir. Rahmî, kaynak metnin hepsini nazım yoluyla dört dörtlük tercüme etmese de kaynak metinde yer alıp tercümesine alamadığı kısımları açıkladığı ayrı bir metin de kaleme almıştır. Ayrıca “mefhûm” başlığını taşıyan bazı tercümelerin nüshalarının kenarlarına da ana konuları tamamlayıcı bilgileri ve örnekleri havi metin dışı kayıtlar düşüldüğü görülmektedir. Bu noktada kaide ve kurallardan oluşan kaynak metinler üzerine yapılan mensur ve manzum tercümelerin başlıklarında kullanılan ve bir telif türü olarak değerlendirilebilme ihtimali olan “mefhûm, icmâl vb.” başlıklı eserlere yönelik tercüme olgusu çerçevesinde teorik araştırmaların gerekliliği teklif edilebilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Alparslan, Mevlüde. *İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Arsalan, Ahmet Turan. "Arap Gramerinde İki "Avâmil" Risalesi ve Bunların Mukayesesi". *İlam Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 1996), 161-176.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnameler, İslahat Hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Ayçiçeği, Bünyamin. "Tokatlı Abdülattif Sihhatî'nin (ö. 1104/1792-93) Manzum Avâmil Tercümesi". *Tokat Sempozyumu V Bildiriler*. ed. Coşkun Yılmaz. 2/481-490. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2023.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Bizim Büro Basımevi, 1331.
- Can, Betül. *Fatih Döneminden Tanzimata Kadar Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Canım, Rıdvan. *Edirneli Şairler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Celîlî, *Kand-i Nebât*. Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 325/2, 140b-143a.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed eş-Şafî'î. *el-'Avâmilü'l-mî'e*. haz. Enver b. Ebî Bekir eş-Şeyhî ed-Dağistânî. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1436/2015.
- el-Cürcânî. Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.
- Çakır, Mehmet. "Binâü'l-Efâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/179. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Çelebioğlu, Amil. "Türk Edebiyatında Manzûm Dinî Eserler". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 349-365. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Duman, Ali. "XVIII. Yüzyılda Yaşamış Âlim Bir Şair: Erzurumlu Rahmî ve Divanı", *Turkish Studies* 12/15 (2017), 297-320.
- Durmuş, İsmail. "el-Avâmilü'l-Mie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/106-107. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Erbil, Esma. *Nazm-ı Risâle-i Rûmî Ahmed'in Dili Çeviri Bağlamında İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Erkal, Abdülkadir. *Erzurum'un Yüzleri Erzurumlu Abdürrahîm Rahmî*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Ertürkoğlu, Eren. "İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sinin Manzûm Kâfiye Mefhûmu İsimli Türkçe Tercümesi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62/1 (2022), 43-84.
- Erverdi, Ezel vd. (y.k.). "Tercüme". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*. 8/320. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Osmanlı Dönemi 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 3 (2003), 151-184.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı". *Divan İlmi Araştırmalar* 18 (2005/1). 115-173.
- Hatîbî. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*. haz. Mehmet Akkuş. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 274-293.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 25-46.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*. 5 Cilt. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen. *Mukaddime*. tkd. Muhammed el-İskenderânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1432/2011.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Ahmed. *Lisânu'l-'Arab*. 6 Cilt. thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İzmirli İsmâ'il Hakkî. *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*. İstanbul: Tevsî'i Tıbbât Matba'ası, 1332.
- Kalpakkı, Mehmet. "Fevrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/505-506. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Karavelioğlu, Murat A. "Fevrî (Ahmed)". *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. drl. Ekrem Işın - İsmail Kara. 1/456-458. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

- Karaver, Ümit. *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atık" Şerhi (Tahkik ve Tahlil)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kâtib Çelebi, *Keşf-el-Zunun*. 2 Cilt. haz. Şerafettin Yaltkaya - Rifat Bilge. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Koç, Haşim. "Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/8 (2006), 351-381.
- Komisyon. "Fevrî". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 4/58. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004.
- Kurmuş, Cengiz Veli. *Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkâr (İnceleme-Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Latîfi. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2000.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Ma'lûf, Luvis. *el-Müncid*. Beyrut: el-Matba'atü'l-Katolikiyye, 1908.
- Okuyucu. Cihan vd. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. Ankara: Kesit Yayınları, 2012.
- Öztürk, Ali. *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Öztürk, Uğur. *III. Murad Dönemi Yazılı Kültürü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Paker, Saliha. "Tercüme, Te'lîf ve Özgünlük Meselesi". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. haz. Hatice Aynur vd. 35-71. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Söylemez, İdris. "Larendeli Şânî'nin Manzum Avâmil Adlı Eseri". *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2021), 333-376.
- Şahin, Kürşat Şamil. *Vassâf Abdullah Efendi (Abdî) İrşâd-ı Ezkiyâ (Manzum Bir Nahiv) İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Şakâ'ik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri Vekâyîü'l-Fuzelâ*. 3 Cilt. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Tanırdı, Zeren. "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002), 41-56.
- Tarlan, Ali Nihat. *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri*. 4 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948.
- Taşköprüzâde Ahmed, *Miftâhu'l-'ulûm*. 2 Cilt. çev. Kemâleddin Efendi. İstanbul: İkdâm Matba'ası, 1313.
- Toska, Zehra. "İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Neler Olmalıdır?", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 24/1 (2000), 291-306.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatı Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yazar, Sadık. "Osmanlı Dönemi Şiir Tercümesinde Karşılaşılan Biçimsel (Nazım Biçimi, Aruz ve Kafiye) Zorluklar". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. ed. Hatice Aynur vd. 248-293. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Yazar, Sadık. "Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları". *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*. haz. Sadık Yazar - Mücahit Kaçar. 55-120. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Yazar, Sadık. "Nergisî (ö. 1044/1636) ve İshak Hocası Ahmed Efendi (ö. 1120/1708) Örneğinde Osmanlı'da Tercüme Nazariyesi". *Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar*. ed. Mücahit Kaçar - Ömer Bozkurt. 245-261. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Kübra - Yılmaz, Oğuz. "Birgivi'nin el-'Avâmil'ine Yapılan Manzum Tercüme". *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 3/329-344. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2021.